

Het gaat om mensen

- 05 **Er is zoveel te doen!**
- 11 **Vijf richtingwijzers voor een
progressieve sociaal-liberale visie**
- 17 **Mensen ontwikkelen zich**
- 27 **Mensen verdienen beter**
- 41 **Mensen houden van groen**
- 55 **Mensen besturen zelf**
- 67 **Mensen leven langer en gezonder**
- 79 **Mensen en hun rechten**
- 93 **Mensen en hun kunst**

Er is zoveel te doen!

Veel gedaan...

D66 bestaat veertig jaar. Al die tijd is onze missie ongewijzigd gebleven: mensen meer te zeggen geven over wie hen bestuurt en hoe zij hun eigen land en leven inrichten. Langzaam maar zeker zijn deze standpunten van Democraten '66 gemeengoed geworden. Zelfbeschikking is inmiddels de norm: abortus, euthanasie en homohuwelijk zijn maatschappelijk geaccepteerd. Ombudsman, patiëntenrechten en spreekrecht voor slachtoffers zijn niet meer weg te denken. Je kunt tegenwoordig winkelen wanneer je wilt. Innovatie en duurzaamheid staan op de politieke agenda. Economie en ecologie kunnen samengaan, zie de Waddenzee. En ook al durft bijna geen partij het aan, de gekozen premier en de gekozen burgemeester moeten er hoe dan ook een keer komen. Omdat steeds meer mensen zelf willen kiezen.

...en weer veel te doen

Je zou kunnen zeggen: de missie van D66 is voltooid. Want D66 ontstond als een reactie op het regentendom en de verzuiling. Maar de politiek blijft achter bij de snelle ontwikkeling van de moderne samenleving. Nog steeds is er niets veranderd in de verhouding tussen burgers en gekozenen. Des te groter is de verantwoordelijkheid van D66 om dit punt op de politieke agenda te blijven houden. Bovendien zijn er nieuwe behoudende krachten die de ontwikkeling naar een werkelijk open en sociale samenleving proberen te houden. En alleen in een open samenleving kan iedereen zijn talenten ontplooiën.

> De grens was bereikt

Als er één ding is waar wij niet tegen kunnen is het willekeur en misbruik van macht. Daar willen we niet aan meedoen. Macht gaat nooit boven recht. Een minister die haar macht misbruikt en daar niet op terug wil komen toont geen wijsheid maar halsstarrigheid. Daarom stapten we uit het kabinet. De maat was vol. Wat het zwaarst is moet het zwaarst wegen. Als duidelijkheid en daadkracht verworden tot hardvochtigheid en rigiditeit is voor ons de grens bereikt. Regels zijn er voor mensen. Niet andersom.

Nieuwe regenten

Er zijn nieuwe regenten. Mensen die de huidige verwarring aangrijpen om voor elkaar te krijgen wat ze al jaren willen: meer controle en meer toezicht. Die met regeltjes komen die zijn gebaseerd op wantrouwen in plaats van vertrouwen. Regeltjes die onze burgerlijke vrijheden onder druk zetten en onze privacy schenden. Regeltjes die ontplooiing van talent, ondernemerschap en leven naar eigen goeddunken in de weg staan. Die schijnveiligheid creëren terwijl ze onze vrijheden aantasten. Die grenzen willen sluiten, terwijl wij de globalisering als een uitdaging verwelkomen. En Europa als ons binnenland beschouwen.

Nieuwe behoudzucht

Veel mensen willen graag alles bij het oude houden. Ze blijven zitten waar ze zitten en beschouwen hun positie als heilig. Ze denken niet aan de volgende generaties of aan de

rest van de wereld. Ze sluiten anderen uit van wat zij zelf verworven hebben. Bang om te verliezen wat ze hebben. Hun goede baan, hun mooie huis, hun verzekerde pensioen. Heel begrijpelijk. Maar het gevolg van die angst is dat ze anderen geen toegang willen verlenen. Tot de arbeidsmarkt, de woningmarkt. Tot ons land en tot Europa. Te veel zit nu op slot. Het onderwijs en de zorg. De sociale verzekeringen en de pensioenmarkt. Ook internationaal: de rijke landen willen niet delen en verlenen geen toegang tot hun markten aan de armere landen. Overal worden gevestigde belangen ten koste van nieuwkomers verdedigd. En het gevolg is groeiende tegenstellingen tussen jong en oud, arm en rijk. En dat leidt tot conflicten die wij niet willen en die ook niet nodig zijn.

> Gelijke kansen

Insiders tegenover nieuwkomers: dat is de nieuwe tegenstelling. Wij willen dat iedereen een eerlijke en gelijke kans krijgt om zich te ontwikkelen en te ontplooien. Daarom zijn wij tegen de behoudzucht van de belangenbehartigers, links en rechts. Tegen het egoïsme van de populistten, links en rechts.

Geen muren

Ongelijkheid en uitsluiting zijn nu een voedingsbodem voor burgeroorlogen en terrorisme. Wij zijn tegen de westerse hypocrisie en bemoeizucht die leiden tot oorlogen als in Irak. Aan zulke oorlogen willen we niet meedoen. We zijn tegen nieuwe muren, zoals tussen Israël en Palestina, die de bewegingsvrijheid beperken. Maar ook de denkbeeldige muren tussen landen die lid willen worden van de EU en lidstaten die hen buiten willen sluiten. En wij willen de misstanden aanpakken waar we allemaal van weten en (indirect) bij betrokken zijn. Zoals Guantánamo Bay waar mensenrechten met voeten worden getreden. Ondertussen bedreigen mensen met fundamentalistische wereldbeelden, vaak religieus vermomd, onze vrijheid. Hun ergste vijand is onze open samenleving. Hun grootste succes zou zijn dat wij uit angst onze vrijheden beperken en onze overtuigingen opgeven. Dat kan en mag nooit zo zijn.

> Vrijdenkers

D66 heeft zijn missie vernieuwd. Of beter gezegd, hervonden. Wij gaan terug naar onze wortels. Terug naar de basis. Vrijzinnigheid is onze inspiratiebron. Democratie zit in onze genen. In de relatie overheid-burger is nog veel te weinig veranderd. Onderhoud aan de democratie is uitgebleven. Wij hechten niet aan gevestigde belangen en structuren. Wij zijn de vrijdenkers van de politiek. Het wordt weer tijd om gevestigde structuren open te breken. Nieuwe vormen van directe democratie in te voeren. Zodat er ruimte en invloed komt. Voor mensen. En niet alleen voor de mensen die het toevallig getroffen of goed voor elkaar hebben. Voor iedereen, jong en oud, arm en rijk. Dat is een kwestie van beschaving.

Barrières wegnemen

Wij willen dat iedereen mee kan doen, dat niemand wordt buitengesloten. Daarom hebben nieuwkomers onze steun. Dat betekent barrières wegnemen. Afschaffen van subsidies, belastingvoordelen en beschermingsconstructies die ooit nuttig en goed bedoeld waren, maar inmiddels de markt ontwrichten en vooral gevestigde belangen beschermen. Het hele stelsel van renteaftrek voor eigenaren en subsidies voor huurders heeft de woningmarkt ondoorzichtig en ontoegankelijk gemaakt. Het is op den duur onhoudbaar en remt de economische groei en sociale ontwikkeling. Het houdt mensen vast in hun woon- en leefsituatie en maakt onbewegelijk. Dit systeem bevoordeelt degenen die het al goed hebben en belemmert jonge mensen om in te treden. Hetzelfde geldt op de arbeidsmarkt. Last in, first out is zo'n principe. Het beschermt de langstzittende. En het algemeen verbindend verklaren van CAO's doet geen recht aan verschillen tussen bedrijven. Het belemmert een gezonde groei en natuurlijke ontwikkeling van bedrijven en remt de innovatie. De vergaande ontslagbescherming maakt huiverig om mensen in dienst te nemen. Het gevolg is karige contracten voor jonge mensen. Daarom wil D66 het ontslagrecht aanpakken en de arbeidsmarkt flexibiliseren. En alle steun en (fiscale) ruimte bieden aan mensen die een eigen onderneming beginnen.

> Leve de verschillen! Maar geen onrechtvaardige verschillen

Mensen zijn niet gelijk, mensen zijn wel gelijkwaardig. D66 houdt van verschillen. Verschillen tussen mensen zorgen voor leven en dynamiek. Mensen groeien van verschillen. Dat levert economische groei, sociale ontwikkeling en culturele diversiteit op. En daar is iedereen bij gebaat. Maar wij willen geen onrechtvaardige verschillen. Onaanvaardbaar is voor ons dat mensen hun macht gebruiken of zelfs misbruiken om verschillen waar zij van profiteren in stand te houden. Geen kunstmatige constructies die de gevestigde belangen beschermen. Er zijn talloze voorbeelden van: Huurbescherming voor mensen die het niet nodig hebben. Landbouwsubsidies die boeren uit ontwikkelingslanden aan de bedelstaf houden. De beste ontslagbescherming voor de langstzittende.

Een dienstbare overheid

Wij willen een overheid die 'Ja' zegt. Een overheid die met heldere en doorzichtige wetgeving een duidelijk kader en een voor iedereen gelijk speelveld schept. Met daarbinnen alle ruimte om te leven, te werken en te ondernemen. Een overheid die voorwaarden schept voor ontplooiing en ontwikkeling. Een overheid die niet remt met allerlei verordeningen en vergunningen. Dat betekent veel minder gedoe en bureaucratie (waar trouwens veel ambtenaren ook naar uitzien en al aan werken). Wij hebben geen overspannen verwachtingen van de overheid. We kunnen de overheid niet verantwoordelijk maken voor ons persoonlijk geluk. De overheid is geen geluksfabriek. En de overheid kan niet alles

regelen, laat staan alles voorkomen, *risico's zullen er altijd zijn*. En wij willen een bescheiden overheid die zich bewust is van haar dienende taak. Want de overheid is van ons, is er voor de burger. 'Minister' betekent niet voor niets: 'Dienaar'.

Investeren in duurzaamheid

We zijn te afhankelijk van milieuvervuilende fossiele brandstoffen (olie en gas) die hoe dan ook een keer opraken. Bovendien leidt deze schaarste tot spanningen in de hele wereld. Wij willen zo snel mogelijk overschakelen op duurzame energiebronnen die het milieu niet belasten, zoals wind, zon en biogas. Daarnaast is grootschalig onderzoek nodig naar nieuwe schone technologieën. Daarvoor willen wij de aardgasbaten inzetten en – in nauwe samenwerking met het bedrijfsleven – heel gericht investeren in het ontwikkelen van duurzame energiebronnen. Zo kan Nederland een voortrekkersrol gaan spelen bij het ontwikkelen van een duurzame samenleving, met vele economische (export)kansen.

Het allerbeste onderwijs

En het allerbelangrijkste: D66 wil meer en beter onderwijs. Onze kinderen verdienen het allerbeste onderwijs. Investeren in kennis is nu essentieel. Wij willen dat Nederland koploper wordt op onderwijsgebied. Dat betekent een miljardeninvestering. Wij willen dat het Nederlandse onderwijs de hoogste kwaliteit en de meeste diversiteit biedt. Dat betekent vrijheid voor scholen en leerkrachten, universiteiten en wetenschappers om dat onderwijs naar hun eigen professionele inzicht en hun eigen goeddunken in te richten. En ruimte voor ouders, leerlingen en studenten om volop mee te beslissen. Onderwijs is de beste garantie voor verdere ontwikkeling, persoonlijk, maatschappelijk en economisch. Want wie goed is opgeleid en zelfstandig keuzes kan maken hoeft niet bang te zijn om niet mee te kunnen komen. Goed opgeleide mensen die niet bang zijn: dat levert maatschappelijke samenhang en verbondenheid op.

> Een vrije wereld

D66 neemt graag het voortouw in het creëren van een open samenleving zonder drempels. Een maatschappij waarin iedereen zich vrij kan bewegen en tot zijn recht kan komen. In het scheppen van een wereld waarin iedereen uitzicht krijgt op een menswaardig bestaan. Meer dan ooit willen wij doen waar we goed in zijn: het ontwikkelen en steunen van baanbrekende initiatieven in Nederland, in Europa en in de wereld. Of het nu gaat om duurzame energie of microkredieten, mensenrechten of natuurontwikkeling. Nederland is een van de meest ontwikkelde landen ter wereld. Dat willen we blijven en verder uitbouwen. In een duurzame wereld waarin iedereen een eerlijke kans heeft om het steeds beter te krijgen.

Vijf richtingwijzers voor een progressieve sociaal-liberale visie

- > **Vertrouw op de eigen kracht van mensen**
- > **Denk en handel internationaal**
- > **Beloon prestatie en deel de welvaart**
- > **Streef naar een duurzame en harmonieuze samenleving**
- > **Koester de grondrechten en gedeelde waarden**

In het verkiezingsprogramma 2006/2010 vindt u concrete oplossingen voor vraagstukken die nu spelen. Maar de dagelijkse praktijk van het parlementaire werk is veel gevarieerder dan wij nu kunnen voorspellen. Daar zijn ongetwijfeld vraagstukken bij die in dit programma beperkt of zelfs geheel niet aan de orde komen.

Daarom hebben wij onze uitgangspunten en ideeën vertaald in vijf 'richtingwijzers'. Bij twijfel zal een gekozen vertegenwoordiger deze richtingwijzers zwaarder laten wegen dan de oplossingen die bij het schrijven van dit programma nog logisch en verdedigbaar waren, maar niet veel later door de feiten al weer zijn achterhaald.

> **Vertrouw op de eigen kracht van mensen**

Wij vertrouwen op de eigen kracht en ontwikkeling van mensen. Daarom zien we de toekomst met optimisme tegemoet. Mensen zijn zo creatief dat ze steeds opnieuw zelf oplossingen vinden. Wij willen dat de overheid deze kracht, vindingrijkheid en creativiteit van mensen ondersteunt en ruimte geeft. De sleutel voor verandering ligt bij mensen zelf en wij willen dat de overheid daarbij aansluit. Wat mensen voor zichzelf en anderen kunnen doen is veel belangrijker en effectiever dan wat de overheid kan doen.

> **Denk en handel internationaal**

Samenlevingen zijn op steeds meer verschillende manieren met elkaar verbonden. Wij staan open voor de gehele wereld en sluiten niemand uit. Bij alles wat we doen, vragen we ons steeds af welke effecten dat heeft op anderen in deze wereld. Wij onderkennen dat Europa steeds meer ons binnenland wordt. Internationale samenwerking en economische vooruitgang zijn de sleutels naar een wereld met minder oorlog en conflicten. Daarbij handelen wij steeds pragmatisch, nuchter en op basis van feiten.

> **Beloon prestatie en deel de welvaart**

Mensen zijn niet gelijk, wél gelijkwaardig. Mensen zijn verschillend en wij willen dat de overheid ruimte laat voor die verschillen. Wij streven naar economische zelfstandigheid voor zoveel mogelijk mensen en vinden dat mensen die uitmuntend presteren daarvoor een beloning verdienen. Wij willen een dynamische, open samenleving waarin iedereen de ruimte krijgt om zijn eigen beslissingen te nemen en iedereen zich op zijn eigen manier kan ontwikkelen. Wij vinden het vanzelfsprekend om welvaart met elkaar te delen. We willen dat zoveel mogelijk mensen meedoen in het maatschappelijk en economisch proces, want daar worden we allemaal beter van. Voor mensen die zichzelf niet kunnen redden dragen we een gezamenlijke verantwoordelijkheid.

> **Streef naar een duurzame en harmonieuze samenleving**

Wij willen de wereld om ons heen tegemoet treden met respect en mededogen. Dat geldt voor de mensen om ons heen en voor onze omgeving. De aarde is niet van ons en dus geen gebruiksartikel. We willen stoppen met het uitputten en vervuilen van onze leef-omgeving. We willen dat in de discussie over natuur en milieu niet het behoud, maar de aantasting van natuur en milieu beargumenteerd wordt.

> **Koester de grondrechten en gedeelde waarden**

De fundamentele waarden van onze samenleving zijn vrijheid voor en gelijkwaardigheid van ieder mens, ongeacht opvattingen, geloof, seksuele geaardheid, gerichtheid of herkomst. Lichamelijke integriteit, geweldloze oplossing van belangenconflicten en een respectvol gehanteerde vrijheid van meningsvorming en -uiting, inclusief respect voor onze democratische rechtsstaat, zijn voor ons centrale waarden. Die waarden zijn universeel en zonder meer bovengeschikt. Wij beschermen de grondrechten van onszelf en anderen.

Mensen ontwikkelen zich

> **Onderwijs: vijf miljard extra / Salarissen leraren omhoog / Vrijheid en verantwoordelijkheid bij scholen en studenten**

Goed onderwijs is de basis voor een samenleving waarin iedereen tot zijn recht komt en alle mensen de kans krijgen het beste uit zichzelf te halen. Goed onderwijs is ook nodig voor een sterke economie, om als land aantrekkelijk te zijn om in te investeren. En goed onderwijs is nodig voor een schoon en veilig land, waarin mensen elkaar in hun waarde laten.

Momenteel zijn er echter te veel leerlingen die als analfabeet de basisschool verlaten of hun opleiding voortijdig afbreken. Er zijn onvoldoende goede docenten, leraren worden bovendien niet op waarde geschat en het vak is niet aantrekkelijk genoeg. De kwaliteit van het basisonderwijs en voortgezet onderwijs is van onvoldoende niveau en de aansluiting tussen beroepsonderwijs en bedrijfsleven kan ook veel beter.

Er zijn in Nederland anderhalf miljoen volwassenen, ca. één miljoen van Nederlandse herkomst en een half miljoen van niet-Nederlandse origine, die moeite hebben met lezen, schrijven of rekenen. Deze laaggeletterden kunnen daardoor nauwelijks deelnemen aan de maatschappij. Ze hebben moeite om hun eigen doelen te realiseren en kunnen hun kennis en vaardigheden niet zelfstandig verder ontwikkelen.

Nederland investeert veel te weinig in haar toekomst. Onze investeringen in onderwijs liggen onder het niveau van vergelijkbare Europese landen, terwijl kennis voor Nederland de kurk is waarop onze welvaart in de toekomst moet drijven. Hoogopgeleide mensen leveren veelal kennisintensieve diensten, die over het algemeen een hoge toegevoegde waarde hebben.

Onderwijs heeft voor D66 topprioriteit. Nederland moet het beste onderwijs van Europa bieden. Daarvoor zijn stevige maatregelen nodig. Geen grote overheidsgestuurde onderwijsherzieningen, maar ruimte voor de eigen keuze en eigen verantwoordelijkheid van scholen, instituten, leerlingen en ouders. En voor ontplooiing van individuele talenten en capaciteiten. Ook moet de bureaucratie – zowel door het Ministerie van OCW als de onderwijsinstelling veroorzaakt – worden verminderd.

De verbetering van de kwaliteit van onderwijs en onderwijzenden vergt forse investeringen. D66 zorgde dat de studiebeurs met honderdvijftig euro werd verhoogd om de gestegen ziektekosten te compenseren en zorgde dat de ov-jaarkaart behouden werd toen CDA en VVD deze wilden beperken. Nog belangrijker is dat D66 het bezuinigingstijl keerde op onderwijs. Door D66 zijn er de afgelopen jaren miljarden bijgekomen, maar er is meer nodig om ons onderwijspeil op niveau te krijgen. Voor de komende acht jaar is een structurele verhoging van vijf miljard euro noodzakelijk.

Vertrouwen in scholen / Vrijheid van keuze / Maatwerk / Minder uitval / Betere doorstroming / Investeren in leraren / Kwaliteit aan de top

Vertrouwen in scholen

- > **Zelf onderwijsverbetering realiseren.** Scholen en instellingen weten zelf het beste wat goed is voor hun leerlingen en studenten. Zij kunnen zelf verantwoordelijkheid dragen voor het onderwijs dat zij bieden. Daarvoor is het nodig hen vertrouwen (in de vorm van geld en vrijheid) in plaats van wantrouwen (in de vorm van regels) te geven. D66 wil de komende jaren dus ook geen grote onderwijsvernieuwingen vanuit Den Haag meer. Scholen mogen zelf onderwijsverbeteringen invoeren en zelf gaan kiezen voor het al dan niet invoeren van kleinere klassen, leerlingen meer op maat bedienen, het invoeren van een digitale leeromgeving of docenten meer ontwikkeltijd geven. De overheid doet wat D66 betreft dus een forse stap terug. Weg met de onnodige regelgeving.
- > **Geen inspectie maar verantwoording.** Scholen die initiatieven voor onderwijsverbeteringen nemen moeten niet geremd worden door belemmeringen die de overheid opwerpt, maar juist gestimuleerd worden in de uitvoering. Wie zelf verantwoordelijkheid neemt kan zelf ook verantwoording afleggen. Scholen gaan die verantwoording in eerste instantie afleggen aan degenen waar het om gaat; ouders en vervolgonderwijs. De onderwijsinspectie ziet er alleen op toe dat deze verantwoording goed wordt afgelegd.

Vrijheid van keuze

- > **Acceptatieplicht bijzonder onderwijs.** D66 hecht aan de vrijheid van ouders om hun kind naar de school van hun keuze te laten gaan. Op dit moment kunnen scholen in het bijzonder onderwijs leerlingen weigeren. D66 wil een acceptatieplicht voor scholen wanneer leerlingen of ouders de grondslag van de school respecteren. Zo kan niet langer gediscrimineerd worden met een religieuze grondslag als argument. Het schrappen van artikel 23 uit de grondwet is hiervoor niet nodig.
- > **Brede school desgewenst ondersteunen.** Als de buurt, ouders en/of kinderen aangeven voorstander te zijn van een brede school die onderwijs combineert met bijvoorbeeld buitenschoolse opvang, sport, cultuur, huiswerkbegeleiding en/of welzijnsinstellingen, moet de lokale overheid hiervoor ruimte scheppen, ook uit niet-onderwijs-budgetten. Ontkooking van onderwijs- en welzijnsbeleid is nodig om integratie van onderwijs, cultuur en sport mogelijk te maken.

Meer maatwerk

- > **Leerfabrieken tegengaan.** Sommige scholen- en instellingen, vooral ROC's in de grote steden, zijn complete leerfabrieken geworden, wat een persoonlijke benadering van de leerlingen moeilijker maakt. Het streven om scholen steeds groter te maken moet dan ook worden losgelaten, en zelfs worden tegengegaan, door het verder aanpassen van de lumpsum financiering en lagere opheffingsnormen. Belemmeringen waardoor leerlingen niet uit meerdere (middelbare) scholen kunnen kiezen dient de overheid weg te nemen.
- > **Herstel de MAVO.** D66 wil een einde aan de eenheidsworst in het onderwijs, die alle leerlingen gelijk wil trekken. Het VMBO moet meer 'op maat' kunnen werken. Leerlingen moeten kunnen doen waar ze voor kiezen en zich meer kunnen concentreren op waar ze goed in zijn. Meer vrijheid dus voor scholen om leerlingen iets extra's te bieden, of bij te scholen. D66 was tegen de afschaffing van de MAVO, en wil dan ook de belemmeringen voor deze opleidingsvorm wegnemen. De brede basisopleiding van de MAVO biedt meer kansen, meer keuzes en mogelijkheden om door te stromen naar de HAVO dan de VMBO theoretische leerweg.
- > **Persoonsgebonden budget voor kinderen die extra zorg behoeven.** Voor leerlingen die extra zorg nodig hebben moet altijd worden bekeken waar zij het beste tot hun recht komen. Moeilijk lerende kinderen hebben écht speciaal onderwijs nodig, en dat kan soms beter op een aparte school. Hoogbegaafde kinderen missen vaak de uitdaging op hun gewone school. Voor beide groepen wil D66 een rugzakje, ofwel 'persoonsgebonden budget' om extra hulp, leerondersteuning of juist extra leerstof in te kopen. Een toegekend rugzakje moet voor 100% ten goede komen aan het kind. D66 accepteert dat de kosten voor het speciaal onderwijs zullen toenemen en is van mening dat dit altijd aandacht bij de onderwijsbegroting zal moeten krijgen.
- > **Vrijheid en verantwoordelijkheid voor studenten.** D66 wil dat studenten echte keuzevrijheid krijgen en zelf verantwoordelijkheid nemen voor die keuzes. Een bijbaantje, buitenlandstage of bestuursfunctie waardoor de student tijdelijk minder tijd besteedt aan de 'echte' studie moet mogelijk zijn zonder verlies van 'leerrechten', maar niet op kosten van de staat. Daarom krijgen studenten in het hoger onderwijs een 'persoonsgebonden budget'. De overheidsbekostiging van onderwijsinstellingen loopt dan via de student, die op basis van gerealiseerde punten EC's (European Credits) afrekent met de universiteit of hogeschool. Studenten betalen puur voor het onderwijs dat zij volgen en de behaalde resultaten.
- > **Het stelsel van studiefinanciering houdt dezelfde opzet:** een combinatie van verantwoordelijkheden van overheid, ouders en student. D66 wil dus ook de basisbeurs overeind houden en voelt niet voor een sociaal leenstelsel of een academicusbelasting. Bijverdienmogelijkheden worden verruimd. Ook bij overstappen van studie (bijvoorbeeld van HBO naar WO) worden de leerrechten zo ingezet, dat afstuderen niet wordt belemmerd. Elke student moet zich uitgedaagd voelen om zowel in de studie als in de vorming en ontwikkeling buiten de studie het beste uit zijn studietijd te halen.

Minder uitval

- > **Kinderen met taalachterstand op hun tweede naar school.** Een op de veertien kinderen verlaat op dit moment de basisschool zonder echt te kunnen lezen en schrijven. Vaak ontstaat deze taalachterstand bij kinderen al voordat ze als kleuter de basisschool binnenkomen. Wanneer leerlingen die analfabeet zijn op de middelbare school komen, wordt hun probleem voor normaal onderwijs onoverkomelijk, en zijn ze kansloos in hun verdere opleiding. D66 wil daarom een aanpak van voorkomen én genezen. Vanaf twee jaar moet de voorschool en vroegschoolse educatie beschikbaar zijn voor kinderen met een taalachterstand. Ook worden de ouders betrokken via taal- en rekenprogramma's die aansluiten op de educatie van hun kinderen. Geen kind gaat van de basisschool af voor het kan lezen en schrijven. Dat moet bereikt worden door een extra taalles, een zomercursus en zonodig een extra jaar basisschool.
- > **Betere begeleiding problemen.** Het probleem van jongeren die zonder diploma hun school verlaten groeit. D66 wil daarom meer ruimte en ondersteuning voor de instituten die leerlingen met problemen opvangen en begeleiden, en kunnen aantonen dat zij hiermee succes hebben, time-out; rebound, zorgteams, schoolmaatschappelijk werk, schoolarts, wijkagent. Hierdoor kan het middelbaar onderwijs voor iedereen toegankelijk zijn met een minimaal uitvalpercentage. Vooral combinaties van werken en leren worden hierbij krachtig ondersteund. Wie geen werk heeft en geen scholing wil volgen kan gekort worden op de uitkering.
- > **Tegengaan van pesten en geweld op school.** Het pesten van leerlingen en geweld op middelbare en basisscholen verdient meer aandacht. Zo moet er een landelijk meldpunt komen en moet elke school verplicht beleid samen met ouders en leerlingen opstellen om dit tegen te gaan.
- > **Huisbezoeken aan spijbelaars.** Spijbelgedrag moet in een vroegtijdig stadium worden aangepakt. Als wordt geconstateerd dat leerlingen spijbelen en ouders niet op uitnodigingen van school reageren, gaat een vertegenwoordiger van de school op huisbezoek om te zorgen dat een kind terug komt naar school. De vertegenwoordiger van de school – leraar, schoolmaatschappelijk werker, leerplichtambtenaar of iemand van Bureau Jeugdzorg – heeft de bevoegdheid om sancties op te leggen als ouders niet willen meewerken.
- > **Landelijke opknopbeurt en conciërges.** Je thuis voelen op school of universiteit is ook een voorwaarde voor goed onderwijs. Veel scholen kampen met een fors ruimtegebrek, onderhoudsachterstand of vervuiling. D66 wil een landelijke opknopbeurt voor onderwijsinstituten en het aanstellen van conciërges voor basisscholen.

Betere doorstroming

- > **Laatbloeiers laten opkomen.** Veel leerlingen beginnen op een lager niveau dan zij uiteindelijk aankunnen, of vallen door problemen in de puberteit terug. D66 wil dan ook af van de prikkels die scholen krijgen om probleemleerlingen zo snel mogelijk te lozen. Ook moet de doorstroom van leerlingen tussen MAVO/VMBO en HAVO/VWO, en voor studenten tussen MBO/HBO en universiteit, goed mogelijk zijn en worden aangemoedigd. Vooral leerlingen met een (taal)achterstand kunnen hierdoor de gelegenheid krijgen later alsnog het beste uit zichzelf te halen.
- > **Deeltijdonderwijs.** Voor mensen die werken en in het kader van “tweede kans onderwijs” of “een leven lang leren” een diploma willen behalen moeten er goede opleidingen zijn. Werkgevers moeten gestimuleerd worden om voor het volgen van deeltijd onderwijs faciliteiten te verlenen.
- > **Internationaal Baccalaureaat voor internationale aansluiting.** Studenten die de grens over willen, moeten dat ook kunnen. D66 wil daarom dat meer middelbare scholen met een diploma ‘Internationaal Baccalaureaat’ afgesloten kunnen worden. Dit diploma op basis van tweetalig onderwijs biedt nog betere kansen om in het buitenland te gaan studeren.
- > **De universiteitspoort blijft open.** Universiteiten kunnen selecteren op vakkenpakket, maar wat D66 betreft geldt dat iedere student met het juiste diploma een kans moet krijgen toegelaten te worden. Programma’s voor doorstromers worden uiteraard gestimuleerd.
- > **De numerus fixus voor opleidingen in de medische sfeer wordt afgeschaft.** In verband daarmee worden de bestaande initiatieven om te komen tot een volwaardige medische faculteit in Enschede en Tilburg gehonoreerd.
- > **HBO-masters.** Bedrijven hebben vaak behoefte aan hooggekwalificeerde specialisten en veel studenten willen excelleren in een beroep in plaats van in een wetenschap. Daarom wil D66 dat ook het HBO een masteropleiding gaat bieden. Brancheorganisaties moeten verplicht geconsulteerd worden op de inhoud van de bekostigde HBO-opleidingen. Zij weten immers wat in de bedrijven nodig is aan kennis en vaardigheden. Bepalende invloed kunnen de brancheorganisaties hebben op onbekostigde opleidingen, die door hen als bedrijfsopleiding kunnen worden gefinancierd.
- > **Stageplaats, vaste prik.** Hoogwaardig beroepsonderwijs is gebaat bij een goede aansluiting van de opleiding op vervolgoopleidingen en van de opleiding op de praktijk. Stages en leerwerktrajecten zijn daarvoor essentieel. VMBO- en MBO-leerlingen krijgen hierdoor beter zicht op waar ze voor leren; de uitval zal daardoor lager worden. Deze praktijklessen moeten dan ook door de scholen worden georganiseerd, in samenwerking met studenten en bedrijven. Begeleiding is natuurlijk een voorwaarde voor succes; voor bedrijven moet de organisatie en begeleiding van stages en leerwerkplekken fiscaal aftrekbaar worden. Stages bij instellingen worden op vergelijkbare wijze financieel gecompenseerd. Daartegenover mogen binnen de bedrijven en instellingen eisen aan de begeleiding van studenten worden gesteld.

Investeren in leraren

- > **Meer erkenning voor de goede leraar.** Leraren zijn professionals die belangrijk werk doen voor de samenleving. Zij zijn de mensen die bij uitstek het beste uit de leerlingen kunnen halen. De waardering voor hun werk dient mede tot uitdrukking te komen in de financiële beloning. Op dit moment zijn er per sector en soms ook per vak grote verschillen in aantrekkelijkheid van het beroep. Vooral in het VMBO en het basis onderwijs schiet die aantrekkingskracht flink tekort. D66 wil daarom tien procent meer investeren in de salarissen van docenten, onder meer door het beter waarderen van goed opgeleide en excellente docenten.

- > **Leraren met kennis.** Bij de lerarenopleidingen is de echte vakkennis te veel ondergesneeuwd door de didactiek. Het moet voor leraren in opleiding leuker en uitdagender worden om ook met het beroep van leraar en de inhoud van hun vak bezig te zijn. Ook op scholen moet de balans tussen didactiek en vakinhoud in evenwicht zijn. De opleiding van leraren moet in goede samenwerking tussen opleidingsinstituten en scholen plaatsvinden. Scholen en opleidingsinstituten bepalen samen of een student voldoende weet en kan om een goede leraar te worden. Voor de Pabo heb je minimaal het niveau van HAVO met wiskunde A nodig.

- > **Leraar met praktijkkennis.** Er is groeiende behoefte aan het uitwisselen van kennis tussen het bedrijfsleven en het onderwijs. Bedrijven en instellingen worden (bv. fiscaal) gestimuleerd om docentschappen aan te bieden aan het onderwijs. Bedrijven en scholen worden gestimuleerd om uitwisselingssystemen voor docenten op te zetten. Zo komt praktijkervaring bij de student terecht.

- > **De meester is master.** Wat D66 betreft moet het leraarschap aantrekkelijker worden. Het leraarschap moet dan ook een reële keus worden als afsluiting van een studie. D66 wil daarom dat de eerstegraads lerarenopleiding een erkend masterdeel van de studie wordt (Bachelor-Meester). Studenten kunnen dan na hun bachelor kiezen voor een Master of Education (ME). Daarnaast moet het eenvoudiger zijn om na het halen van een andere masters alsnog de lesbevoegdheid voor dat vak te verkrijgen.

- > **Behouden jonge leraren en opvangen pensioengolf.** Een deel van de afgestudeerden van de Pabo kan momenteel niet meteen een baan vinden in het onderwijs. Velen van hen kiezen daarom noodgedwongen voor een andere baan. Over een paar jaar komt er echter een groot tekort aan leraren. Het voorstel van D66 om extra geld vrij te maken voor het behoud van de jonge leraren heeft er recent toe geleid dat deze groep toch een baan als leraar kan krijgen en dus behouden blijft voor het onderwijs. Scholen krijgen tijdelijk extra leraren en kunnen daardoor over een paar jaar gemakkelijker de verwachte pensioengolf onder docenten opvangen. Aan de extra 29 miljoen euro die hiervoor nu is uitgetrokken mag niet getornd worden. Dit geld kan ook worden ingezet om basis-schoolleraars na bijscholing te laten doorstromen naar het voortgezet onderwijs.

Kwaliteit aan de top

Het hoger onderwijs is een belangrijke sleutel voor de samenleving van morgen. Een samenleving die drijft op kennis moet door het hele onderwijs het beste uit mensen halen. HBO-instellingen en universiteiten zijn instellingen waarin studenten zich optimaal kunnen ontwikkelen tot beroepsbeoefenaren en academici van hoog niveau. Het hoger onderwijs moet voor iedereen met de juiste vooropleiding beschikbaar zijn en blijven. Nederland moet streven naar een aandeel van hoger opgeleiden in de beroepsbevolking van minimaal vijftig procent. Daarbinnen moet veel meer ruimte zijn voor diversiteit en voor uitblinken. Zowel in de bachelorsopleidingen als in de mastersfase is het streven steeds gericht op het realiseren van de opleiding die het beste past bij de talenten en motivatie van iedere student. Een dynamisch bestel van hogescholen en universiteiten, echte keuzevrijheid en verantwoordelijkheid voor studenten en uitmuntend onderzoek bieden een omgeving waarin zowel de Nederlandse economie als de samenleving in zijn geheel overtuigend kunnen bijdragen aan de vele uitdagingen van de komende jaren. D66 wil daarom een eind maken aan de daling van het budget voor studenten, ruimte geven aan excellent onderzoek en aan uitblinkers, zowel in het HBO als in het WO.

- > **Duurdere masteropleidingen als ze kwalitatief beter zijn.** Bacheloropleidingen moeten voor iedereen met de juiste vooropleiding beschikbaar zijn. Differentiatie in collegegelden mag daarom alleen worden toegepast voor de masteropleidingen en dan uitsluitend als de masteropleiding aantoonbaar meer kwaliteit biedt. D66 wil hiermee de mogelijkheid creëren om getalenteerde studenten zich verder te laten ontwikkelen.
- > **Jonge topwetenschappers stimuleren.** D66 wil betere begeleiding van AIO's en OIO's voor promotieonderzoek. Om de aantrekkelijkheid van het doen van onderzoek te vergroten wordt de rechtspositie van jonge onderzoekers verbeterd. D66 wil dat de stimuleringsmaatregelen voor de aanstelling van jonge topwetenschappers worden uitgebreid naar universitaire (hoofd-)docenten. D66 wil het aantal promovendi fors verhogen evenals het aantal doorstroomplaatsen voor postdocs. Dit zal ook een positieve invloed hebben op de positie van vrouwen in de wetenschap.
- > **Internationale uitwisseling.** D66 is voor het aangaan van uitwisselingsverbanden met onderwijsinstellingen op elk niveau, omdat dit een effectieve manier is om elkaars cultuur te leren kennen en radicalisme te beteugelen. Jongeren krijgen mede hierdoor perspectief op een toekomst. Om die reden zal ook in het curriculum van onderwijsinstellingen structureel aandacht moeten worden besteed aan Europa. Alsmede een opwaardering van de kennis van talen.
- > **Georganiseerde sport impuls geven.** Sport is goed voor de gezondheid, ook voor het gevecht tegen overgewicht. Het is ook een prima manier om te integreren. Sport leert jongeren zich aan bepaalde regels te houden. De schooluitval bij sportactieve scholen is veel lager. Daarom moet ook het aantal uren gymles weer omhoog. Alle reden ook voor de overheid om de georganiseerde sport te ondersteunen. Dat kan door de infrastructuur een financiële impuls te geven, maar ook door belemmerende regels te schrappen en vrijwilligerswerk aantrekkelijker te maken. Ook topsport verdient adequate onder-

steuning. D66 wil dat Nederland in de toekomst de Olympische Spelen organiseert. Daarvoor moeten nu al in overleg met de sportwereld de nodige maatregelen in gang worden gezet.

Vijf miljard extra investeren

Vijf miljard euro is er volgens D66 structureel extra nodig voor de noodzakelijke investeringen in het onderwijs. Diverse aanbevelingen van het Innovatieplatform, de Onderwijsraad, het midden- en kleinbedrijf, vakbonden en onderwijsorganisaties geven een onderbouwing van dit bedrag. Specifieke bedragen zijn opgenomen in de financiële onderbouwing bij dit programma.

De afgelopen jaren is al twee miljard geïnvesteerd. D66 wil dat er de komende twee kabinetsperiodes steeds tweeëneenhalf miljard extra wordt geïnvesteerd. Hiermee volgt D66 de 'kennisinvesteringsagenda' en komt Nederland weer in de Europese voorhoede met investeringen in het onderwijs.

Mensen verdienen beter

> **Doorgaan met economische hervormingen / AOW betaalbaar houden / 1 Miljard voor energietransitie / Meer mensen aan het werk / Kinderopvang betaalbaar**

D66 is er van overtuigd dat een open, duurzame economie, gebaseerd op ondernemingsgewijze productie van goederen en diensten, de meeste welvaart brengt in ons land. Na enkele jaren van stagnatie vertoont de Nederlandse economie weer groei. D66 is ervan overtuigd dat het beleid van dit kabinet, waar D66 mede de architect van is geweest, de groeikracht van de Nederlandse economie heeft versterkt.

Voor D66 is de werkelijke openheid van onze economie, gecombineerd met sociale cohesie, voorwaarde om te kunnen profiteren van de grote veranderingen die in de internationale economische verhoudingen optreden. De opkomst van de economieën van China en India, de energiegiiganten die zich ontwikkelen in onder andere Rusland, Iran, Saudi Arabië en Venezuela en de verplaatsing van economische activiteiten naar lagelonenlanden zullen hun invloed hebben op de Nederlandse economie.

Op de internationale markt worden innovatie en kennis doorslaggevende concurrentiewapens. Concurrenieren op prijsefficiëntie of kwaliteit is niet meer voldoende. Productiviteit, talent, kennis en internationale gerichtheid zijn cruciaal. Het gaat ook hier om mensen die het verschil zullen maken.

D66 is overtuigd van de kracht en de vindingrijkheid van mensen en bedrijven. De wijze waarop fiscale en andere regelingen zijn ingericht moet aansluiten bij de veranderende economie. Daarin zijn steeds meer zelfstandigen zonder personeel actief, blijken flexibele samenwerkingsverbanden te ontstaan en weer te verdwijnen. De explosieve groei van de handel via internetsites, die zich niets meer van traditionele landsgrenzen aantrekt, illustreert de dynamiek van een economie waarbij de overheid per definitie achter de feiten aanloopt. D66 ziet bedrijvigheid dan ook niet ontstaan door subsidies, maar door voorwaarden te scheppen en barrières weg te nemen.

D66 wil in een open en concurrerende economie een sterke overheid die de marktontwikkelingen volgt en stimuleert. Toegangsblokkades in de economie moeten verdwijnen. D66 ziet de globalisering als een noodzakelijkheid voor een betere toekomst. Open grenzen en een internationaal georiënteerde economie leiden tot inkomensverbetering en meer solidariteit tussen oud en jong, actief en niet-actief, nieuwkomer en bestaande bevolking.

Nederland is in het buitenland geprezen om zijn economisch beleid van loonmatiging, stelselherziening en solide overheidsfinanciën. D66 realiseert zich dat dit beleid de sociale cohesie in ons eigen land onder druk heeft gezet. Een duurzame samenleving zorgt

voor haar burgers als zij dit zelf niet kunnen. Armoede is in Nederland uit den boze en moet ook internationaal bestreden worden, door hoog in te zetten op de millenniumdoelen en eerlijke wereldhandel.

Economische ontwikkeling mag niet ten koste gaan van de natuur. Ecosystemen hebben ook een internationaal economisch belang. De overheid kan onder andere bijdragen aan vergroening en verduurzaming van de economie door haar inkoopbeleid daarop in te stellen en maatregelen te treffen.

D66 wil ook investeren in milieuvriendelijke energie. Het gebruik van fossiele brandstoffen heeft een verwoestend effect op het leefmilieu van onze planeet. De opwarming van de aarde zorgt ook voor toenemende droogte en het stijgen van de zeespiegel. Het terugdringen van het gebruik van fossiele brandstoffen is niet alleen in het belang van het milieu. Ook de grote afhankelijkheid van instabiele regio's is een reden om in te zetten op alternatieve energiebronnen. Tijdens de oliecrisis in de jaren zeventig heeft een aantal landen, waaronder Nederland, de gevolgen al ervaren. De gascrisis die begin 2006 werd veroorzaakt door onenigheid tussen Rusland en Oekraïne is de meest recente illustratie van de grote politieke gevoeligheid.

Barrières wegnemen voor arbeidsparticipatie en flexibilisering / Pensioenen betaalbaar houden / Belastingdruk verlichten / Bestuurlijke organisatie verbeteren / Duurzaamheidsdoelstellingen meewegen / Hoog inzetten op millenniumdoelen / 1 Miljard voor energietransitie

Barrières wegnemen

Met het wegnemen van barrières om van Nederland een werkelijk concurrerende, innoverende en flexibele economie te maken is nog maar nauwelijks begonnen. Om daar in succesvol te zijn vindt D66 dat vertrouwen in vindingrijkheid van de mensen als ondernemer voorop moet staan bij verschillende beslissingen die nu dringend op ons afkomen.

Dat betekent het vrijmaken van markten voor nieuwkomers. Dat betekent ook het wegnemen van barrières voor outsiders op de arbeidsmarkt. Discriminatie bij sollicitaties is

ook zo'n barrière. Het wegnemen van barrières tot de arbeidsmarkt en het flexibiliseren van de arbeidsmarkt zullen de arbeidsparticipatie verhogen: een van de beste en meest rechtvaardige instrumenten voor het versterken van de economie.

In dit opzicht is ook de invulling van kinderopvang van belang. D66 ziet kinderopvang als een basisvoorwaarde om zorg en werk te kunnen combineren. Kinderopvang moet daarom zo toegankelijk mogelijk zijn voor allen die op hun manier met werk, studie of als vrijwilliger aan de samenleving willen participeren. Zelf kunnen kiezen voor en onderhandelen met een instelling over openingstijden en het aangeboden serviceniveau is een voordeel van de Wet Kinderopvang. D66 wil wél af van de complexe subsidiestructuur en alle ouders via de loonheffing en/of andere belastingen zelf laten beschikken over het werkgeversdeel van de toeslag kinderopvang.

- > MKB helpen de ruggengraat van onze economie te blijven. MKB-ers vluchten niet naar China. Zij verdienen bescherming tegen de overvloed van overheidsregels. Aanbestedingspraktijken moeten simpeler zodat het MKB mee kan doen bij overheidsopdrachten.
- > Innovatieve producten krijgen bij overheidsaanbestedingen nu geen kans omdat in veel overheidsaanbestedingen geëist wordt dat een product minstens drie jaar op de markt is. Dat is een rem op innovatie. De overheid wordt de leidende klant bij innovatie.
- > De reïntegratieverplichting breekt de ruggengraat van bedrijfjes met "ziektepech". De suggesties die MKB-Nederland in haar rapport "Reïntegratie in het MKB" mei 2006 heeft gedaan moeten met prioriteit gerealiseerd worden.

Arbeidsparticipatie verhogen

- > Kwalitatief hoogwaardige kinderopvang moet toegankelijk zijn voor werkenden, vrijwilligers en studerende, om de combinatie van zorg met werk of studie mogelijk te maken. Bijvoorbeeld door de invoering van een kindgebonden budget.
- > De participatie van werknemers in de leeftijd van 55-64 jaar moet omhoog om het draagvlak voor de vergrijzing te vergroten en de rekening eerlijk te verdelen; het moet financieel aantrekkelijk zijn langer door te werken.
- > De arbeidsparticipatie moet krachtig gestimuleerd worden. Daartoe willen wij toetredings- en herintredingsbelemmeringen opruimen en minder kansrijken een extra steun in de rug geven. Niet omdat zij zielig zijn, maar omdat werkgevers nog te vaak zielig doen.
- > De inkomensvervangende voorzieningen (vooral de ww) zullen gericht moeten zijn op het zo snel mogelijk terugkeren in het actieve werkende leven.
- > De werkgelegenheid in de lagere inkomenscategoriën wordt bevorderd door invoering van een inkomensafhankelijke arbeidskorting (earned income tax-credit).

- > De overdraagbare heffingskorting, de ‘thuiszitbonus’, het belastingvrije bedrag dat niet-werkenden genieten (met overgangsregeling voor degenen die voor 1972 zijn geboren) moet worden geïndividualiseerd.
- > Werkvergunningen aan diegenen die aan onze economie een bijdrage kunnen leveren moeten soepeler worden afgegeven.
- > Werknemers uit EU-lidstaten moeten volledig worden toegelaten.

Flexibeler arbeidsmarkt

Een flexibeler arbeidsmarkt zorgt ervoor dat werkgevers minder bang zijn om personeel aan te nemen, en dat onze economie slagvaardiger kan inspelen op veranderingen. In onze economie met schaarser wordend arbeidspotentieel en veranderde inzichten in leidinggeven, management en loopbaanontwikkeling is de klassieke tegenstelling tussen werkgever en werknemer aan verandering onderhevig. Werkgevers hebben er belang bij veel tijd en geld te investeren in de ‘employability’ van hun werknemers.

In een arbeidsmarkt waarin krapte ontstaat, moet meer nadruk komen te liggen op activeren. Een flexibeler arbeidsmarkt moet ook doorwerken in de opzet en uitvoer van inkomensvervangende voorzieningen zoals de ww.

De flexibiliteit wordt vergroot door:

- > Het algemeen verbindend verklaren van CAO’s ook voor vernieuwingen in de arbeidsmarkt te laten gelden. Tevens hoeft de verbindend verklaring niet altijd de gehele CAO te betreffen.
- > Ondernemingsraden wettelijk te faciliteren om onderhandelingen te voeren over arbeidsvoorwaarden, en individuele werknemers vrij te stellen om dit zelf te doen.
- > Als mensen daarbij willen kiezen voor verlenging van hun werkweek is dat hun eigen keuze en moet daar op bedrijfsniveau ruimte voor zijn. CAO’s mogen daar in beginsel niet in belemmeren.
- > Mensen in slijtende beroepen te ondersteunen in de voorbereiding op een tweede loopbaan na hun 45e levensjaar.
- > Scholing, coaching, outplacement en loopbaanheroriëntatietrajecten fiscaal of anderszins aantrekkelijk te maken.
- > De arbeidsovereenkomst zonder tussenkomst van derden te laten ontbinden. Voor ontbinding is geen voorafgaande toestemming meer nodig van de rechter of het CWI. Ontslagvergoedingen worden uitsluitend contractueel vastgelegd en belast bij uitbetaling. Ingeval de werknemer zich in zijn belangen benadeeld acht staat achteraf de weg naar de rechter open.

- > Bij ontslag wordt altijd de ww uitgekeerd (behalve als ontslag vrijwillig is). De werknemer hoeft zich daarvoor niet tegen het ontslag te verzetten.
- > De ww-uitkering bij ontslag wordt in duur beperkt, waarbij het uitgangspunt is dat vanuit een hoger beginpercentage wordt begonnen dan nu geldt en de hoogte in een kortere periode wordt afgebouwd.
- > De ww zal net als de bijstand door gemeenten worden uitgevoerd. Dit brengt belangrijke efficiencyvoordelen met zich mee en vermindert het 'schottenprobleem' voor werkzoekenden.
- > In combinatie met de opheffing van het duale ontslagstelsel betekent dit dat het UWV en CWI voor een aanzienlijk deel kunnen worden ontmanteld. Dit geldt des te sterker naarmate de Werkhervattingsregeling voor gedeeltelijk arbeidsgeschikten (wGA) meer door private partijen wordt uitgevoerd.

D66 wil dat in de komende kabinetsperiode concrete voorstellen gedaan worden voor:

- > Vrijstellen van de markt voor persoonlijke dienstverlening.
- > Vrijmaken van de markt voor producten en diensten binnen de EU.
- > Het uitvoeren van de voorstellen van het Innovatieplatform (met de nadruk op generieke maatregelen).
- > Het principe dat werkzekerheid belangrijker is dan baanzekerheid vorm te geven in het stelsel van collectieve voorzieningen.

Pensioenen betaalbaar houden

AOW in veilig vaarwater. De politiek kan de ogen niet sluiten voor de werkelijkheid. In de komende decennia zal een steeds grotere groep AOW'ers steunen op een steeds kleinere groep werkenden. Vroeger werden mensen gemiddeld niet oud en genoot een gepensioneerde maar kort van zijn pensioen. De levensverwachting is echter sinds de invoering van de AOW gestegen van 65 naar 80 jaar en stijgt nog steeds. Dat is goed nieuws. We zijn door langer onderwijs te volgen ook gemiddeld later aan de arbeidsmarkt gaan deelnemen en door VUT en prepensioen eerder opgehouden met werken. We hebben dus een steeds langere periode om van het pensioen te genieten en een kortere periode dat we daarvoor werken en premie betalen.

Om de AOW veilig te kunnen stellen zijn daarom nu maatregelen nodig. D66 zet daarbij eerst in op maatregelen die ouderen meer mogelijkheden geven om actief te blijven op de arbeidsmarkt. Pensionering en vervroegde uittreding zijn lang niet

altijd vrijwillig en D66 begint bij het opruimen van de belemmeringen om langer door te gaan. Ook moet het fiscaal aantrekkelijk worden om na het 65e jaar door te werken. Maar daarmee zijn we er niet, zeker niet voor de langere termijn. Waarschijnlijk is voor de houdbaarheid van de financiering meer nodig. Daarom wil D66 de AOW-leeftijd meer in de pas laten lopen met de levensverwachting. Wij stellen voor om over de komende 24 jaar de AOW-leeftijd met 1 maand per jaar te laten toenemen tot 67 jaar. D66 wil daarbij vasthouden aan de gemaximeerde AOW-premie en het verschil tussen premieopbrengsten en lasten van uitkeringen blijven bijpassen uit de algemene middelen op de wijze zoals dat nu al gebeurt. De AOW is van ons allemaal en op die manier dragen we hem gezamenlijk. Wij zien de AOW als een essentiële basisvoorziening voor de oude dag, die het waard is om te behouden. D66 stelt vast dat de houdbaarheid van de pensioenen tevens een Europese component heeft.

In veel lidstaten worden maatregelen genomen of dienen deze genomen te worden om het Europese sociale model veilig te stellen. Om die reden stellen wij voor dat oplossingen bijdragen aan de lange termijn herziening van pensioenstelsels in de EU, gericht op financiële houdbaarheid van het sociaal model en de mobiliteit van burgers binnen de EU.

- > **Individuele pensioenregelingen mogelijk.** Het moet mogelijk worden om individuele mogelijkheden te bieden bij de AOW en de aanvullende pensioenregelingen om binnen bepaalde grenzen te kiezen voor eerdere of latere pensionering (resultierend in respectievelijk een lager of hoger pensioen) en voor deeltijdpensioenen.
- > **Wettelijke vertegenwoordiging werknemers en gepensioneerden.** Zoals het D66-initiatiefwetsvoorstel -Bakker voorstelt zullen de gepensioneerden van alle pensioenfondsen, evenals de werknemers, het wettelijk recht krijgen op vertegenwoordiging in de besturen van hun fondsen en zal dit recht ook gaan gelden voor de gepensioneerden van de bedrijfstakpensioenfondsen.
- > **De levensloopregeling uitbreiden** zodat mensen zelf kunnen sparen voor scholing. D66 wil niet verbieden dat de regeling gebruikt wordt voor vervroegde uitreders, maar wil wel terugkeren naar waar de regeling echt voor bedoeld is: het spitsuur van het leven.

Honorering publieke functies binnen de perken

In de publieke en semipublieke sector zijn de inkomens voor topfuncties de laatste jaren uit de hand gelopen. Publieke functies horen echter binnen publieke normen te worden gehonoreerd. Uitsluitend onder politieke verantwoordelijkheid (goedkeuring minister-raad) kan daar in zeer bijzondere gevallen van worden afgeweken. Alleen als werkelijk sprake is van een markt (waarin aandeelhouders, toezichthouders en klanten echt wat te zeggen of te kiezen hebben) is er voor de overheid geen reden om in te grijpen.

Belastingen verlichten

Bij een open en flexibele economie hoort een rechtvaardig en overzichtelijk belastingregime. Oneigenlijke maatregelen die de belastinggrondslag onnodig versmallen worden afgeschaft. De verbetering van de Nederlandse concurrentiepositie (Werken aan Winst) van het kabinet Balkenende II wordt gesteund, maar D66 wil hierna maatregelen die de individuele belastingdruk verlichten. Vooral met het oog op de verlaging van de arbeidskosten, een evenwichtige inkomensverdeling (o.a. als tegemoetkoming voor de stijging van de zorgpremies) en in het kader van duurzame ontwikkeling is het nodig over te gaan tot:

- > Verlaging van inkomstenbelastingtarief in de eerste twee schijven.
- > Vergroening van het belastingstelsel. Milieu- en energiebelastingen die tot een relatieve toename van de belastingdruk op arbeid leiden, moeten via een belastingverlaging op arbeid worden teruggegeven.
- > Op termijn verder vereenvoudigen van het belastingstelsel zodat er ruimte voor lagere tarieven ontstaat.

Bestuurlijke organisatie verbeteren

Onheldere structuren aanpakken. Onheldere structuren met 'zelfstandige' bestuursorganen of partieel geprivatiseerde ondernemingen met publieke taken moeten worden hervormd, zodanig dat democratische controle en publieke verantwoordingsplicht gewaarborgd zijn. D66 is voor de afsplitsing van de netwerken van verzelfstandigde energiebedrijven omdat strategische infrastructuur bij de kerntaken van een sterke overheid behoren. De mainports Rotterdamse haven en Schiphol zijn voortreffelijk functionerende maatschappelijke ondernemingen die hun publieke taken in de vorm van een onderneming vervullen zonder dat er noodzaak is om private financiers te laten deelnemen.

- > **Overheidsdeelnemingen blijven van de overheid.** Het beheer van overheidsdeelnemingen in ondernemingen die over collectieve goederen gaan baseert zich op lange termijn ontwikkelingen van deze voorzieningen voor ons land. De overheid verkoopt deze in beginsel niet en houdt zich aan de Corporate Governance Code. De overheid streeft daarbij niet naar maximaal aandeelhoudersrendement maar naar duurzame vermogensgroei ten behoeve van de publieke taken en naar maximaal maatschappelijk nut.
- > **Vergunningverlening op basis van vertrouwen.** Bij vergunningverlening voor bedrijven en instellingen moet het potentieel van die organisaties benut worden op basis van vertrouwen en eigen verantwoordelijkheid (bedrijfsinterne milieuzorg, maatschappelijk verantwoord ondernemen, risicomanagement en interne audit).
- > **Toezichthouders naar behoefte van de markt.** Toezichthouders (Opta, media, zorg, NMA, agentschap telecom etc) worden ingesteld voor zolang als in de analyse van de

verantwoordelijke minister de markt dat toezicht noodzakelijk maakt; toezichthouders worden niet vanzelfsprekend in stand gehouden en worden zoveel mogelijk georganiseerd in Europees verband. Een bredere toepassing van certificering kan voor toezichthouders in de plaats komen. Toezichthouders met een toegevoegde waarde moeten voldoende middelen krijgen om effectief te zijn.

Duurzaamheidsdoelstellingen laten meewegen

De overheid kan een belangrijke rol spelen in het verduurzamen van de economie. Dat zal ze moeten doen door duurzaamheidsdoelstellingen bij voortduring te laten meewegen in haar handelen.

- > **Benadruk economisch belang van ecosystemen.** Ecosystemen hebben een breder economisch belang dan vaak wordt aangenomen. De totale waarde van een ecosysteem is dan groter dan van de op de markt gebrachte diensten. Zo leveren bossen niet alleen kaphout, maar zijn ook bron van zuurstof en leverancier van geneeskrachtige planten. Economische kosten door schade aan ecosystemen kunnen aanzienlijk zijn. Door overbevissing kan een hele visserij instorten, wat gepaard gaat met banenverlies en kosten voor bijstand en omscholing.
- > **Milieuaspecten opnemen in WTO-onderhandelingen.** De aantasting van de ecosystemen is een barrière voor het realiseren van de millenniumdoelen. D66 pleit voor het opnemen van de milieuaspecten in de WTO-onderhandelingen op een zodanige manier dat zij niet contraproductief uitpakken voor ontwikkelingslanden. Dat kan bijvoorbeeld door labeling. In de volgende onderhandelingsronde moet actiever worden ingezet op eerlijke wereldhandel, het aanpakken van versturende subsidies en tariefbarrières en het aanpakken van het ‘verplicht’ open stellen van markten door ontwikkelingslanden.
- > **100% duurzaam inkopen.** De overheid en semi-overheden zijn grote afnemers van consumptiegoederen. In haar aankoopbeleid moet de overheid het goede voorbeeld geven. Binnen vier jaar zal 100% van alle producten die worden aangeschaft door overheden en semi-overheden moeten voldoen aan duurzaamheidscriteria. Door de aanschaf van bijvoorbeeld biologische producten wordt een enorme impuls gegeven aan het verbeteren van de marktpositie van duurzaam geproduceerde goederen.

Verhogen inzet millenniumdoelen

In de 21ste eeuw leeft nog steeds een groot deel van de wereldbevolking in armoede. Armoede wordt vooral geassocieerd met ontwikkelingslanden, maar ook in de rijkste landen van de wereld wordt armoede geleden. In de Europese Unie leeft ongeveer vijftien procent van de bevolking rond de armoedegrens. D66 wil dat Nederland voorop blijft lopen in het actief bestrijden van de armoede. Armoede is onvrijheid.

Het bestrijden van armoede in de rest van de wereld moet in de komende vier jaar een krachtige impuls krijgen. D66 pleit voor het doortrekken van de twee lijnen, creëren van randvoorwaarden en gerichte hulp – ‘trade and aid’, op mondiaal niveau en steunt daarmee in volle overtuiging de millenniumdoelen. De millenniumaanpak krijgt veel kritiek, maar op dit moment is het de beste aanpak die we hebben; de doelen zijn helder, meetbaar en haalbaar. Het initiatief ligt bij de ontvangende landen die hun eigen ontwikkelingsplannen opstellen. Daarnaast hebben de westerse landen de verplichting op zich genomen om hun deel te doen. Die verplichting moet worden nagekomen. In 2010, in de komende kabinetsperiode, wordt de tweede voortgangsrapportage gehouden. D66 zet daarbij hoog in.

- > **Armoede hoog op de Europese agenda.** Nederland dient armoedebestrijding ook binnen de Unie hoog op de agenda te zetten. Uitwisseling van kennis en ervaring via de open coördinatiemethode en het onderzoeken van mogelijkheden die de interne markt biedt, kunnen bijdragen aan het uitbannen van armoede binnen Europa.
- > **Meer coherentie.** D66 streeft naar meer coherentie en pleit voor een accentverschuiving van bilaterale hulp naar hulp via de Europese Unie en internationale organisaties. Betere donorcoördinatie binnen de Unie en meer samenhang in het buitenlandbeleid zijn voorwaarden voor een effectief Europees ontwikkelingsbeleid. Nederland moet zich actief inzetten voor het totstandkomen van een Europees buitenlandbeleid.
- > **Voortrekkersrol ontwikkelingssamenwerking.** Nederland is een van de weinige landen in de wereld die het streefpercentage voor ontwikkelingssamenwerking haalt. Daarmee is Nederland in een uitstekende positie om de Europese lidstaten en overige westerse landen aan te sporen hun aandeel te verhogen.
- > **Budget voor ontwikkelingssamenwerking opschonen.** D66 wil het budget van 0,8% minimaal handhaven, maar tegelijkertijd kritisch kijken naar de besteding en waar nodig opschonen. Zo behoort schuldsanering niet tot de Official Development Aid, en kan het dus niet ten laste komen van het budget voor ontwikkelingssamenwerking. D66 pleit ervoor om ook kwijtschelding van exportkredietsschulden niet langer tot ODA te rekenen, maar te financieren bovenop de uitgaven aan ontwikkelingssamenwerking.
- > **Zelfredzaamheid centraal.** In de ontwikkelingshulp staat de zelfredzaamheid van mensen centraal. Nederland moet daarom prioriteit geven aan onderwijs, gezondheidszorg (de beschikbaarheid van medicijnen en de strijd tegen HIV/AIDS) en ondernemerschap (microkrediet). Er moeten meer mogelijkheden komen voor private financiering van ontwikkelingsprojecten door middel van belastingvoordelen.
- > **Seksuele en reproductieve gezondheid.** Seksuele en reproductieve gezondheid en rechten blijft wat D66 betreft een van de beleidsprioriteiten binnen het ontwikkelings-samenwerkingbeleid. Nederland zal zich zowel als donor als actor in blijft zetten in de internationale strijd voor toegang tot veilige abortus.
- > **Klimaatbeleid integreren.** Nederland moet klimaatbeleid en de bescherming van de bio-diversiteit integreren in ontwikkelingsbeleid en strijden tegen illegale houtkap en

de palmolie en soja-industrie, waarvoor regenwouden sneuvelen en kleine lokale boeren worden onteigend en vervolgd.

- > **Schuldenkijwitschelding.** Schulden mogen geen belemmering vormen voor het halen van de millenniumdoelen. Landen die daarvoor onvoldoende middelen hebben moeten in aanmerking komen voor schuldenkijwitschelding. Ook dienen zij hulp zoveel mogelijk in de vorm van schenkingen (in plaats van leningen) te ontvangen.
- > **Microfinancieringsinstellingen stimuleren.** Financiële diensten zoals kleine leningen, spaarmogelijkheden en verzekeringen, zijn een effectief instrument tegen armoede en bieden mensen de mogelijkheid hun bestaanszekerheid te vergroten.

Investeren in milieuvriendelijke energie

Energiebesparing heeft prioriteit. Daarnaast zal komende jaren geïnvesteerd moeten worden in meer milieuvriendelijke vormen van energievoorziening, met een stimulans van wat nu al effectief kan worden.

Investeren in duurzame energie vormt ook een grote potentiële economische kracht voor Nederland. Op dit moment zijn in Europa circa 300.000 mensen werkzaam in deze sector, voornamelijk in Duitsland. Ook in landen als Oostenrijk, Denemarken, Finland en Portugal wordt in de sector een grote groei van werkgelegenheid verwacht. Jaarlijks zet deze industrie in Europa 15 miljard euro om. Nederland blijft in deze ontwikkelingen vooralsnog achter. Dat moet veranderen.

- > **Verdubbeling inzet milieuvriendelijke energie.** Het budget voor duurzame energie moet de komende jaren, analoog aan de aanbevelingen van de Taskforce Energietransitie, worden verdubbeld van 1 miljard naar 2 miljard per jaar. Grootschalige toepassing van windenergie op zee, zonthermische krachtcentrales, biomassa en andere vormen van milieuvriendelijke energie kunnen hiervan gefinancierd worden.
- > **Teruglevergarantie zonne-energie.** Er moet een teruglevergarantie voor zonne-energie komen, vergelijkbaar met de systemen in Duitsland en Spanje. Gedurende een periode van twintig jaar krijg je een vast teruglevertarief als je stroom teruglevert aan het elektriciteitsnet. D66 wil een honderdduizend-daken-programma voor zonne-energie in Nederland starten bij overheidsgebouwen en bij de semipublieke sector.
- > **Zonne-energie in het buitenland.** Zonne-energie heeft een veel grotere opbrengst in Noord-Afrika dan in Nederland. Nederland moet daarom een bilateraal verdrag sluiten met landen in Noord-Afrika waardoor investeringen in zonne-energie aldaar eveneens kunnen profiteren van een vaste terugleververgoeding van zonnestroom aan het elektriciteitsnet.
- > **Informatie.** Consumenten moeten op hun energierekening kunnen zien van welke vorm van energievoorziening de geleverde energie afkomstig is.

- > **Steun aan schone biomassa.** Landbouwsubsidies die nu nog bestemd zijn voor conventionele landbouw kunnen gebruikt worden voor de productie van biomassa. De biomassa moet wel op duurzame wijze verkregen zijn: het mag niet ten koste gaan van regenwouden of biodiversiteit.
- > **Bijmengen biodiesel.** Het gebruik van biobrandstoffen en het bijmengen van biobrandstoffen bij diesel moet fiscaal worden gestimuleerd. Nederland moet zijn Europese verplichtingen in deze nakomen en voorop lopen met uitvoering van dit beleid met als streefdoel een bijmeng percentage van 5,75 % in 2010.
- > **Subsidies.** D66 is geen voorstander van marktversturende subsidies. Voor groene stroom moet dan ook de reële prijs worden betaald. In plaats daarvan stelt D66 een opslag op niet- groene stroom voor. De opbrengst hiervan wordt gebruikt voor onderzoek naar milieuvriendelijkere energievoorziening.
- > **Schoon fossiel.** Het gebruik van fossiele brandstoffen kan schoner. D66 kiest voor inzet van biomassa, en afvangen en ondergrondse opslag van CO₂.
- > **Grootschalige zonne-energie.** De toepassing van grootschalige zonne-energie (Concentrating Solar Power) heeft grote potentie. Hoewel dit soort centrales door een gebrek aan zon niet kan worden geplaatst in Nederland, moet Nederland voorop lopen in de financiering en technologische ontwikkeling voor toepassing in bijvoorbeeld Spanje en Noord-Afrika.
- > **Strengere normen energiebesparing.** Er moeten strenge normen komen voor energiebesparing. Standby-apparatuur moet wettelijk worden teruggedrongen. Op verspillende apparaten kan een CO₂-heffing worden geheven. Het keurmerk voor de mate van energievriendelijkheid van apparaten moet regelmatig aan de nieuwste stand van de techniek worden aangepast.
- > **Kernenergie.** Met de huidige stand van de techniek en de kosten hebben nieuwe kerncentrales niet de eerste voorkeur en krijgen geen financiële steun van de overheid. Bestaande kerncentrales kunnen een rol spelen in het overbruggen van de tijd naar een duurzame energiehuishouding en kunnen eventueel later sluiten. Onderzoek naar betere verwerking van het kernafval moet doorgaan. De kosten van risico's voor ongevallen die de bevolking kunnen treffen dienen door de producenten zelf te worden gedragen op vergelijkbare wijze zoals dat geldt voor andere risicobedrijven en mogen niet afgewenteld worden op de omgeving.
- > **Groen energiebeleid kern EU-samenwerking.** D66 vindt dat een gezamenlijk energiebeleid een nieuwe pijler moet worden van de Europese Unie. Doordat de lidstaten nog nauwelijks samenwerken in onderzoek en ontwikkeling van milieuvriendelijke energie mist Europa zowel economisch als ecologisch de boot.
- > **Groen energieverdrag.** Met een gemeenschappelijk Europees programma zouden miljarden euro's vrij moeten komen voor het ontwikkelen van zonnekrachtcentrales,

wind op zee, de toepassing van waterstoftechnologie en het verbeteren van de elektriciteitsnetten. D66 wil daarom één groen Europees energiebeleid. Het bedrag dat nu wordt uitgetrokken voor gezamenlijk onderzoek naar duurzame energie moet worden vertienvoudigd naar vijf miljard euro tot 2013.

- > **Een nieuw klimaatverdrag.** Europa moet een voortrekkersrol blijven spelen bij het nieuwe Kyotoprotocol om te komen tot een vermindering van CO₂-uitstoot. Europa moet minstens inzetten op een reductie van 30% broeikasgassen in 2030.

Mensen houden van groen

> Niet langs het Naardermeer / Snel en frequent openbaar vervoer / Kilometerheffing vervangt motorrijtuigenbelasting / Meer ruimte voor biotechnologie / Landbouwsteun naar groen

Nederland is klein en kent vele dicht bij elkaar gelegen steden. Nederland functioneert in feite steeds meer als een groot uitgevallen stadsstaat binnen Europa. Een dichtbevolkte delta waarbinnen de steden, het landschap en de natuur sterk met elkaar zijn verweven. Dat geeft onze leefomgeving een unieke rijkdom, maar stelt de inrichting van het land ook voor gecompliceerde uitdagingen. Daarbij kunnen ruimtelijke ordening, mobiliteit, wonen en landschapsontwikkeling niet los van elkaar worden gezien. De landelijke overheid heeft een grote verantwoordelijkheid om die samenhang te bewaken en de grote uitdagingen waar we met z'n allen voor staan krachtdadig tegemoet te treden.

Zo'n uitdaging is de snelle verandering in de samenstelling en verspreiding van de bevolking. Hoe gaan we om met vergrijzing en ontvolking in de meer landelijke delen van de Nederlandse stadsstaat? Hoe kunnen we met ruimtelijke maatregelen de Nederlandse concurrentiekracht versterken en hoe gaan we om met groei, nieuwe verstedelijking, internationalisering en verkleuring in grootstedelijke regio's? Om ontwrichtingen te voorkomen maar ook om grote kansen te benutten, moeten bakens worden verzet.

Een andere uitdaging is de groei van de mobiliteit. D66 vindt dat die groei, essentieel voor welvaart en welzijn in onze stadsstaat, niet meer met hap-snap wegwitbreidingen kan worden opgevangen. Nederland moet eindelijk gericht gaan werken aan een echt hoogwaardig en samenhangend net van (openbaar) vervoer, zoals verschillende stedelijke regio's in het buitenland dat hebben.

Nieuwe impulsen zijn ook nodig om de woningmarkt beter te laten functioneren, optimaal gebruik te maken van de bestaande woningvoorraad en van het bestaande bebouwde gebied en ervoor te zorgen dat getto-achtige situaties in de grote(re) steden worden voorkomen. D66 wil de ruimtelijke inrichting laten bijdragen aan de emancipatie- en integratiemogelijkheden van alle inwoners van Nederland. Het is nodig te zorgen dat niemand wordt buitengesloten, eenzijdig samengestelde wijken moeten daarom worden voorkomen.

D66 wil een beperking van de hypotheekrenteaftrek uitsluitend herbezien in het kader van een algehele belastinghervorming, waarin ook de overdrachtsbelasting en het eigenwoningforfait worden meegenomen. Mensen mogen er niet op achteruit gaan of moeten ruimschoots de gelegenheid hebben om te kunnen reageren op een nieuw belastingregime.

Een intensiever ruimtegebruik verkleint de druk op het landschap en ondersteunt het voorzieningenniveau. Tegelijkertijd moeten de Nederlandse steden aantrekkelijk zijn

voor kenniswerkers en voor mensen die nieuwe initiatieven nemen op het gebied van cultuur, media en andere creatieve vlakken. Ondersteuning is ook nodig voor tal van ideeën en initiatieven die ontstaan vanuit de vele culturen die onze steden rijk zijn en die de vitaliteit van Nederland ten goede komen.

De grootste uitdaging is om op korte en langere termijn zowel voldoende ruimte te kunnen bieden aan economische groei en stedelijke en maatschappelijke dynamiek, als aan stedelijk erfgoed, recreatie, waardevol landschap en natuur. Volgens D66 gaat dat heel goed samen. Dat verlangt wel een verfrissende, innovatieve aanpak die ruimte biedt voor gebiedsgericht maatwerk. De eerste stappen op het gebied van gebiedsontwikkeling en ontwikkelingsplanologie zijn de afgelopen jaren gezet, maar er is meer nodig. Lobbygroepen moeten hun barricaden verlaten en nieuw ontwerpend, technisch en milieukundig vernuft, waar Nederland zo rijk aan is, moet alle kansen krijgen. Daarbij is het van groot belang ruimtelijke ontwikkelingen in gang te zetten die bijdragen aan een goede ruimtelijke kwaliteit, uitgedrukt door een hoge gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde voor mensen.

Dit vraagt om zowel een bestuurlijke als inhoudelijke visie op de langere termijn en daadkracht op de korte termijn. Het nieuwe kabinet moet meteen aan de slag om samen met andere overheden en maatschappelijke partners een nationale strategie te maken voor de toekomst van Nederland als aantrekkelijke staddelta in de Europese context.

Efficiënter ruimtegebruik / Hoogwaardig openbaar vervoer / Investeren in Nederlands landschap / Minder files, meer milieu / Investeren in stedelijke vernieuwing / Gezondere woningmarkt / Duurzame landbouw

Efficiënter ruimtegebruik

- > **Sterkere regie op ruimtelijke ontwikkeling.** De provincie (en later de landsdelen) heeft het toezicht op de ruimtelijke ontwikkeling gekregen. Deze rol moet waar worden gemaakt. Zij moeten de middelen krijgen om in te grijpen wanneer het groen ten onrechte wordt aangetast.
- > **Bedrijventerreinen beter benutten.** De ruimte op de bestaande bedrijventerreinen moet beter worden benut en nieuwe terreinen kunnen alleen bij hoge uitzondering worden aangelegd; alleen als is aangetoond dat het onmogelijk is de behoefte te accommoderen

op één van de bestaande terreinen of als daarmee verplaatsing van bedrijven uit de stad mogelijk wordt en er daardoor nieuwe woningen kunnen worden gebouwd. Een uitwisseling tussen terreinen is vanzelfsprekend ook mogelijk. Verder wordt gestimuleerd dat gemeenten regionaal meer gaan samenwerken bij het ontwikkelen van bedrijventerreinen.

- > **Bedrijventerreinen op zichtlocaties tegengaan.** Veel mensen ervaren de bedrijfsgebouwen op zichtlocaties als 'lelijke dozen' die de ruimtelijke kwaliteit en aantrekkelijkheid van het landschap aantasten en het gevoel van 'volte' versterken. D66 vindt het de hoogste tijd deze aantasting tegen te gaan.
- > **Gebruik vaarwegen en Betuweroute stimuleren.** D66 wil het gebruik van vaarwegen voor goederen en personen stimuleren en wil het gebruik van de Betuweroute voor goederen vanuit met name de Rotterdamse en Amsterdamse haven stimuleren. Het goederenvervoer per spoor via de Brabantroute wordt ontmoedigd ten gunste van de Betuweroute.
- > **Groei van het goederenvervoer over de weg afremmen.** D66 wil dat er een gedegen studie komt naar de mogelijkheden om de groei van het goederenvervoer over de weg af te remmen. Dat draagt bij aan de verkeersveiligheid op de weg en de leefbaarheid in de steden. Ontwikkeling van alternatieve bevoorradingsmogelijkheden van winkels is één van de mogelijkheden die hierbij moeten worden onderzocht. Hetzelfde geldt voor verdere stimulering van vervoer over water.

Hoogwaardig openbaar vervoer

- > **D66 kiest voor een hoogwaardig openbaar vervoer.** In de stedelijke gebieden zal dat er anders uitzien dan op het platteland. Er moet maatwerk geleverd worden. In de Randstad zullen alle besturen moeten samenwerken om een integrale strategie rond het ov uit te werken. De landsdelen zijn als vervoersautoriteit verantwoordelijk voor een sluitend ov-netwerk. Het openbaar vervoer moet wel in samenhang worden ontwikkeld met automobilititeit en andere vervoersmodaliteiten (waaronder ook lopen, fietsen en collectief vervoer) zodat niet alleen het openbaar vervoer op een hoger plan komt, maar het gehele verkeers- en vervoersnetwerk verbetert en meer keuzemogelijkheden gaat bieden voor mensen.
- > **Hoogwaardige verbinding tussen de steden.** Tussen de steden in de Randstad moeten met grote regelmaat snelle treinen rijden. Ook tussen de steden in Brabant moeten dit soort hoogwaardige verbindingen gerealiseerd worden. Het Rondje Randstad en het Rondje Brabantstad moeten met voorrang worden gerealiseerd.
- > **Snel OV in andere landsdelen.** Rond Nijmegen en Arnhem dienen de lightrailprojecten voorrang te krijgen. Het geld dat bestemd was voor de Zuiderzeelijn naar Noord-Nederland kan beter worden besteed aan projecten met een grotere (economische) meerwaarde. D66 kiest voor het hoogwaardige OV-project Kolibri (openbaarvervoersysteem voor de regio Groningen- Assen) dat in de oorspronkelijke vorm moet worden gerealiseerd.

- > **Hogesnelheidslijn.** Een beter internationaal netwerk van hogesnelheidstreinen is nodig als alternatief voor luchtverkeer. Investerings in het huidige netwerk en doortrekking van hogesnelheidstreinen en snelle intercity's zijn wel degelijk hoognodig: bijvoorbeeld in zuidoostelijke, oostelijke en noordoostelijke richting.
- > **Vervoer op maat in landelijke gebieden.** Er moet extra geld beschikbaar worden gesteld om in de meer landelijke gebieden van Nederland openbaar vervoer op maat te bieden. Lege bussen laten rijden heeft geen zin, maar beltaxivervoer en kleinere bussen kunnen het OV-gebruik op peil houden en zelfs een impuls geven.
- > **Toegankelijkheid minder validen.** Het toegankelijk maken en houden van haltes en overstapplaatsen van het OV voor minder validen moet worden versneld.
- > **Weg met het OV-plafond voor gehandicapten.** D66 wil af van het plafond van het goedkoop reizen per OV voor gehandicapten en chronisch zieken. Gehandicapten moeten maximaal in staat worden gesteld zich te bewegen in de maatschappij.

Investeren in Nederlands landschap

Natuur en landschap zijn onderdeel van onze primaire levensbehoefte. D66 wil in de komende kabinetsperiode fors investeren in natuur, landschap en water. Bestaande natuur en landschap moet worden beschermd, maar er moet ook nieuwe natuur en recreatie bijkomen. Vooral in verstedelijkte gebieden moet er nieuw groen bijkomen. Het plan voor een groen netwerk met extra groen bij steden, karakteristieke nationale landschappen en een robuust ecologische hoofdstructuur moet ruimtelijk samenhangend, slim en snel worden uitgevoerd.

- > **Groen in steden.** Bij de bouw van elke (nieuwe) woning moet worden gestreefd naar een betere verhouding tussen gebouwen en groen per (nieuwe) woning. Dat betekent meer stadsparken en meer groen, in kwantitatief - en als dat niet mogelijk is - kwalitatief opzicht. Bij nieuwe woonwijken mag er niet worden bezuinigd op de groenvoorzieningen.
- > **Groen rond steden.** De aanleg van groene recreatiegebieden rondom steden (en dorpen) blijft achter. Een forse inhaalslag is nodig. Dat geldt ook voor de toegankelijkheid van deze voorzieningen die met name voor fietsers en wandelaars achterblijft.
- > **Bescherming en verbinden bestaande natuur.** D66 wil dat de natuurgebieden van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) sneller worden beschermd en aan elkaar verbonden door een extra financiële impuls voor verwerving, inrichting en beheer. D66 is er voorstander van de EHS robuuster en 'klimaatproof' te maken.
- > **Nationale parken beschermen.** D66 wil de bestaande nationale parken en landschappen (zoals De Veluwe, De Biesbosch en De Utrechtse Heuvelrug) nadrukkelijk beschermen tegen versnippering en verstedelijking. Deze parken zijn parels van de rijke natuurwaarden van Nederland. Extra investeringen in beheer en het tegengaan van versnippering zijn nodig.

- > **Voorkomen wateroverlast.** D66 onderschrijft de maatregelen ter voorkoming van wateroverlast en het anders omgaan met water, zoals vastgelegd in het Nationaal Bestuursakkoord Water en de implementatie van de Kaderrichtlijn Water en pleit voor extra investeringen om Nederland ook in de toekomst droge voeten te laten houden.
- > **Maatschappelijke initiatieven steunen.** D66 steunt initiatieven (zoals het Deltaplan voor het landschap) voor de verbetering en instandhouding van de kwaliteit en kwantiteit van de landelijke gebieden in Nederland. Biodiversiteit, cultuurhistorie en recreatieve ontsluiting vormen daarbij richtsnoeren om de eigenaren en beheerders in staat te stellen (bijvoorbeeld door de instelling van een fonds) deze extra landschapszorg duurzaam voor hun rekening te nemen.
- > **De kwaliteit van het landelijk gebied dient te worden versterkt door:**
 - het behoud van karakteristieke landschappen;
 - natuurontwikkeling te bevorderen in potentieel waardevolle gebieden;
 - ondersteuning van de biologische landbouw;
 - het streven naar duurzame investeringen.
- > **Gaswinning Waddenzee.** Gaswinning via een schuine buis onder de Waddenzee heeft geen gevolgen voor de natuur en geeft geen zichthinder. Daarom steunt D66 deze schone winning, mits tegelijkertijd het toegezegde geld beschikbaar komt in het Waddenfonds voor natuurherstel van het Waddengebied. Een aanzienlijk deel van de opbrengst moet worden besteed aan het uitkopen van de kokkelvisserij en forse investeringen in duurzame projecten.

Luchtvaart

- > **Mainport Schiphol.** De luchthaven Schiphol is van belang voor de economische ontwikkeling van Amsterdam en de noordelijke Randstad. Bij de evaluatie van de Wet Luchtvaart is een kans gemist om een helder en handhaafbaar milieustelsel in te voeren dat de verwachte groei (en belang) van de luchtvaart combineert met kwaliteit van leven in het omringende gebied. De komende vier jaar zal een milieustelsel tot stand dienen te komen dat duurzame ontwikkeling van de mainportfunctie van Schiphol mogelijk maakt.
- > **Groei van de luchtvaart op Lelystad.** Een deel van het vliegverkeer van Schiphol kan worden uitgeplaatst naar vliegveld Lelystad. Dit kan ook een impuls betekenen voor de werkgelegenheid ten oosten van Almere.
- > **Heffing op vliegverkeer.** Het vliegverkeer kent op dit moment geen belasting op brandstof. D66 wil dat binnen Europa een beperkte heffing op het vliegverkeer komt, waarvan de opbrengst ten goede komt aan investeringen in schone energiebronnen.
- > **Transparante wetgeving helikopterhavens.** Regulering van helikopterlandingsplaatsen wordt nu bemoeilijkt door een hiaat in de regelgeving voor vlieghoogten tussen 500 en 3000 voet. Ook zijn er voor gemeenten geen toetsingscriteria voor geluidsoverlast en milieuaspecten. D66 wil daarom zo snel mogelijk duidelijke en doelmatige regelgeving, want 'dan maar de lucht in' is geen duurzame oplossing voor het fileprobleem.

Minder files en meer milieu

- > **Verbetering bestaande wegen eerste keus.** D66 kiest voor verbetering en gerichte uitbreiding van bestaande wegen in plaats van nieuwe wegen. Bestaande wegen kunnen worden verbreed om meer verkeer aan te kunnen. Verbetering van de weginfrastructuur moet wel in samenhang worden ontwikkeld met openbaar vervoer en andere vervoersmodaliteiten (waaronder ook lopen, fietsen en collectief vervoer) zodat niet geïsoleerd naar verbetering van de automobilititeit wordt gekeken, maar het gehele verkeers- en vervoersnetwerk verbetert en meer keuzemogelijkheden biedt voor mensen.
- > **Geen doorgetrokken A6-A9 langs het Naardermeer.** D66 is tegen deze plannen en steunt een slimme variant over bestaande wegen, waarbij luchtvervuiling wordt tegengegaan door overkapping van en verdieping van de (Gaasperdammer)weg. Ook andere varianten die natuur en landschap respecteren, zoals een tunnel onder het IJmeer, zijn denkbaar.
- > **Kilometerheffing vervangt motorrijtuigenbelasting.** Naast investeringen in Openbaar Vervoer en het bestaande wegennet moeten mensen ook slimmer gebruik maken van de auto. D66 wil zo snel mogelijk een kilometerheffing voor personenauto's invoeren. Zo worden automobilisten die niet per sé in de spits hoeven te rijden gestimuleerd op een ander moment gebruik van de weg te maken. Hierdoor nemen de files af. Vieze auto's worden ook zwaarder belast dan schone. Introductie van deze heffingen moet de huidige generieke motorrijtuigenbelasting vervangen zodat de kilometerheffing niet leidt tot een verzwaring van de lasten.
- > **Schonere auto's.** Er dient in Europa een harde afspraak gemaakt te worden voor schonere auto's. Als dat te traag gaat, moet Nederland voorop durven te lopen en strengere eisen stellen. Via de APK-keuring moeten binnen tien jaar auto's met een te grote uitstoot van de weg worden gehaald. Automobilisten die een roetfilter aanbrengen op hun oude auto krijgen een fiscaal voordeel. Subsidiereregelingen voor hybride auto's moeten beperkt blijven tot de A en B categorieën.
- > **Woon-werkverkeer door bedrijf slimmer aangepakt.** Bedrijven moeten worden gestimuleerd om hun werknemers op slimmere wijze naar hun werk te laten gaan. Flexibele werktijden, thuiswerken, nieuwe vormen van collectief vervoer, gedeeld autogebruik en bevordering van de fiets dragen bij aan minder files. D66 wil daarom in elk geval meer hoogwaardige fietsvoorzieningen.
- > **Overkappingen en ondertunneling in steden.** De hinder van bestaande tracés door steden moet worden weggenomen door overkappingen en ondertunneling. Dat biedt nieuwe mogelijkheden voor verbetering van bereikbaarheid, milieu én ruimtelijke kwaliteit en spaart kwetsbare landschappen. De Gaasperdammerweg in Amsterdam, maar ook de A2-traverse door Maastricht zijn plaatsen waar dit mogelijk is.

Investeren in stedelijke vernieuwing

De ruimtelijke tegenstelling tussen verschillende buurten in de steden (en tussen steden en randgemeenten) neemt toe en de integratie van met name niet-westerse allochtonen neemt af. Dit geldt vooral in de vier grote steden, maar het speelt ook elders. D66 wil meer financiële middelen om tegen de afnemende integratie en toenemende segregatie in te gaan, een beter en gevarieerder woningaanbod in deze wijken te scheppen en het stads-gewestelijk openbaar vervoer te verbeteren zodat iedereen een betere toegang tot werk en diverse voorzieningen krijgt. D66 acht herstructurering en stedelijke vernieuwing ook de komende jaren hard nodig, net als sociale investeringen en investeringen in zorg en onderwijs. D66 wil dat er daarvoor ook na 2010 ISV en BLS middelen beschikbaar worden gesteld. Er is hiervoor 1 miljard euro per jaar nodig. Die gelden moeten gericht en met meer focus dan tot nu toe worden ingezet. De huidige inzet in maar liefst 56 wijken is te versnipperd.

> **Woningbouwcorporaties spelen actievere rol.** D66 wil dat woningbouwcorporaties een nog actievere rol spelen in de stedelijke vernieuwing en meer middelen inzetten. Woningcorporaties moeten worden aangesproken op hun brede maatschappelijke opgave: nieuwbouw en renovatie, huurbeleid, leefbaarheid, sociaal kwetsbaren en ontwikkeling van maatschappelijk vastgoed. Hiervoor wil D66 dat er een Nationaal Convenant wordt opgesteld. Het maatschappelijk bestemd vermogen van de woningcorporaties moet worden aangewend voor de vernieuwing en het beheer van de goedkope woningvoorraad en andere noodzakelijke investeringen. Dit moet ertoe leiden dat de investeringsruimte van de Nederlandse corporaties optimaal wordt benut ten behoeve van de stedelijke vernieuwing en benodigde kwaliteit in de steden. Mocht een corporatie zijn verantwoordelijkheid op dit punt niet nemen, dan moet het mogelijk zijn deze daartoe te dwingen.

Particuliere eigenaren gaan leegstand tegen. Ook particuliere eigenaren moeten worden aangezet tot een actieve bijdrage aan de benodigde stedelijke vernieuwing. D66 wil ook dat zij nog actiever leegstand tegengaan en investeren in de omzetting van ongebruikte ruimtes (bijvoorbeeld boven winkelpanden) in woningen. Starters, senioren en mogelijk ook andere woningzoekenden krijgen daarmee meer kans om een woning te vinden. Bovendien draagt dat bij aan de sociale veiligheid.

Hypotheekrenteaftrek niet geïsoleerd beschouwen

D66 plaatst de discussie over de toekomst van de aftrek van de hypotheekrente in de context van de gehele woningmarkt. Duidelijk is dat er iets moet gebeuren op de woningmarkt, nu starters het moeilijk hebben om toegang te verkrijgen tot de woningmarkt en de hypotheekrenteaftrek onbetaalbaar dreigt te worden. Aan bestaande rechten zal echter niet getornd mogen worden, omdat de overheid de verantwoordelijkheid heeft zich voor-spelbaar en betrouwbaar op te stellen richting de burger.

D66 wil de hypotheekrenteaftrek daarom slechts in nieuwe gevallen beperken tot 500.000 euro. Deze hervorming is vergelijkbaar met de hervorming die in Engeland is gedaan,

omdat ook daar een hoge grens is ingesteld. Door de komende decennia deze grens aan de aftrekbaarheid te hanteren zal de inflatie en de stijging van de waarde van huizen vanzelf ervoor zorgen dat de aftrek geleidelijk wordt afgebouwd. De tijd zal dan de aftrek geleidelijk beperken.

Op de lange termijn kan dan het vrijgekomen geld worden aangewend om de overdrachtsbelasting en het eigen woning forfait af te bouwen.

Een toename van het aanbod van woningen sorteert echter het meeste effect op de doorstroming. D66 vindt dan ook dat de uitgifte van grond voor redelijke prijzen moet worden gestimuleerd, en dat bij de verkoop van bouwgrond als voorwaarde moet worden gesteld dat binnen een bepaalde termijn in vastgestelde prijssegmenten wordt gebouwd. Het vergroten van het woningaanbod is de belangrijkste prioriteit, waarbij de meeste aandacht gericht moet zijn op het uitbreiden van het aantal (betaalbare) woningen voor jongeren en starters.

Gezondere woningmarkt

De ruimtelijke inrichting kan bijdragen aan de emancipatie- en integratiemogelijkheden van alle inwoners van Nederland. Het is nodig ervoor te zorgen dat starters op de woningmarkt niet worden buitengesloten en eenzijdig samengestelde wijken worden voorkomen.

- > **Diversiteit.** Het merendeel van de nieuwe woningen zal in de bestaande steden een plek moeten krijgen. Projectontwikkelaars en woningbouwcorporaties moeten worden gestimuleerd meer divers te bouwen. Er is een extra inspanning nodig om de woningbouwproductie op peil te krijgen.
- > **Maatwerk en doorstroming.** De in gang gezette huurliberalisering biedt geen wezenlijke oplossing voor het beter functioneren van de woningmarkt, leidt waarschijnlijk niet tot een werkelijk grotere doorstroming en heeft naar verwachting wél negatieve sociale gevolgen voor de bevolkingssamenstelling van verschillende wijken. D66 wil daarom goed uitgezocht hebben hoe de rijksbijdragen aan huur- en koopwoningen kunnen worden teruggebracht, voordat met de liberalisering wordt verder gegaan. Meer maatwerk is nodig, meer bouwen waaraan behoefte is en bevordering van doorstroming, om onnodige subsidies te beëindigen en gelijktijdig bij te dragen aan een gezonde samenstelling van wijken, steden en regio's. Verkleining van de tegenstelling tussen stad en rand – ook wat betreft woningbestand – en een samenhangende ontwikkeling van beide zal door de gemeenten moeten worden opgesteld.
- > **Diversiteit van woningaanbod vergroten.** D66 wil dat de diversiteit van het woningaanbod groter wordt. Vooral door de individualisering en grotere etnische en culturele diversiteit lopen de wensen van burgers verder uiteen dan ooit tevoren. De woningmarkt speelt daar maar amper op in. Het gaat hierbij zowel om wensen met betrekking tot woon/zorgcomplexen voor ouderen en gehandicapten als om die van starters en

studenten. D66 wil een nieuwe Huisvestingswet die bijdraagt aan een evenwichtige en rechtvaardige verdeling van schaarse woonruimte.

> **Tegengaan van sectorale lobby's en ondoorzichtige circuits.** Grote investeringsfondsen, waaronder de aardgasbaten, moeten worden ingezet om de ruimtelijke toekomstvisie en -strategie te kunnen verwezenlijken. Geen door sectorale lobby's en ambtelijke circuitjes gestuurde verdeelpolitiek wanneer er een keer extra gelden beschikbaar komen als gevolg van incidentele meevallers zoals de aardgasbaten. Ruimtelijke projecten krijgen steun. D66 wil een meerjarenprogramma voor gebiedsontwikkeling waarmee structureel en transparant rijks gelden beschikbaar komen voor ruimtelijke projecten. Moeizame processen worden vlotgetrokken en er wordt zo bijgedragen aan een succesvolle realisatie van projecten die anders niet of met minder kwaliteit zouden worden uitgevoerd.

> **Veranderende publieke rol bij planontwikkeling.** Multidisciplinaire projecten op het gebied van wonen en zorg, wonen en onderwijs of wonen en werken, etc. wordt belemmerd, ondanks hun grote maatschappelijke belang. De regelgeving moet worden vereenvoudigd, zodat bestemmingswijzigingen bij planvorming makkelijker worden doorgevoerd.

Bij de ontwikkeling en realisatie van complexe en multifunctionele projecten, komt de rol van de uitvoerende overheid knel te zitten tussen de realiteit van marktpartijen en politiek. De planning van complexe en multifunctionele projecten loopt niet parallel met politieke cycli. Hierdoor worden investeerders vaak op een dwaalspoor gezet, wat het beeld veroorzaakt van een onbetrouwbare overheid. De regelgeving moet worden vereenvoudigd zodat ontwikkelingstrajecten korter worden.

Stedelijke vernieuwing in Nederland is een institutioneel proces waarin financiële belangen domineren. Hierdoor is de programmering van nieuwbouw meer gericht op financiële optimalisering dan op stedelijke kwaliteit. De rol van marktpartijen moet een grotere maatschappelijke verantwoordelijkheid toebedeeld krijgen. Stedelijke planontwikkeling moet veel meer ruimte bieden aan initiatieven van burgers en bedrijven zelf. De regelgeving moet worden vereenvoudigd en tegelijkertijd moet marktpartijen grotere maatschappelijke betrokkenheid van marktpartijen worden nagestreefd.

Duurzame Landbouw

> **Afschaffen van exportsubsidies.** De exportsubsidies op landbouwproducten vanuit de Europese Unie hebben een zeer negatief effect op boeren in ontwikkelingslanden. Nederland dient zich hard te maken om deze landbouwsubsidies zo spoedig mogelijk af te bouwen. Tegelijkertijd worden geen exportrestricties toegepast bij stijgende wereldmarktprijzen om de prijzen in de Unie kunstmatig laag te houden.

> **Biotechnologie als kans.** Voor de duurzaamheid van de landbouw, het milieu, voor ontwikkelingslanden en voor een betere gezondheid. Ook biedt deze techniek economische kansen voor innovatie. Nederland zou op dit gebied ook veel meer voorop moeten

lopen. D66 vindt dat deze technologie dan ook breder toegepast moet kunnen worden, zeker nu blijkt dat genetische modificatie van gewassen nauwelijks specifieke problemen met zich meebrengt. De bijzondere regelgeving en bijbehorende bureaucratie rond transgene gewassen kan dan ook langzaam worden afgebouwd. Wel moet er keuzevrijheid blijven bestaan; mensen moeten zelf kunnen kiezen of ze wel of geen genetisch gemodificeerd voedsel willen eten. Octrooiwetgeving moet zodanig worden herzien dat biotechnologische producten beter toegankelijk zijn voor ontwikkelingslanden.

- > **Biologische landbouw.** Ook de biologische land- en tuinbouw heeft een innovatieve kracht. D66 streeft ernaar dat in 2010 tien procent van het landbouwareaal biologisch is.
- > **Landbouwsteun naar groen.** Nederland moet haar Europese landbouwsteun inzetten voor het leveren van 'groene diensten' zoals het onderhoud aan landschap, de bescherming van weidevogels en weidegang van koeien.
- > **Alternatieve bemestingsvormen.** Er moet ruimte komen voor alternatieve vormen voor bemesting van het land. Door de huidige vorm van bemesting wordt veel van de biodiversiteit verwoest.
- > **Landbouw als kans.** De ontwikkeling en toepassing van gewassen als grondstof voor overwegend duurzame producten zoals duurzame gewassen voor productie van textiel, afbrekbare plastic en duurzame energie wordt bevorderd.

Dieren

De komende decennia zal de consumptie van vlees en dierlijke producten sterk toenemen. In veel gevallen zal dit leiden tot een verdere intensivering van de veehouderij, wat ten koste zal gaan van het welzijn van dieren. D66 vindt die ontwikkeling zeer zorgelijk en wil dat Nederland investeert in een duurzame veehouderij. Een beschaafde samenleving behoort fatsoenlijk om te gaan met dieren.

- > **Einde aan de bio-industrie.** De omstandigheden van dieren in de bio-industrie moeten versneld worden verbeterd. D66 kiest voor concrete maatregelen, zoals het fors vergroten van de hokken voor dieren, het buiten laten grazen van runderen, het verbieden van onverdoofd castreren van varkens en het aan banden leggen van diertransporten langer dan vier uur of verder dan 300 kilometer. Nederland moet met deze maatregelen niet wachten op de rest van Europa.
- > **Label op alle dierlijke producten.** Op alle dierlijke producten komt een label waarop eenvoudig af te lezen is wat de graad van dierenwelzijn is geweest. Zo worden consumenten in staat gesteld een verantwoorde keuze te maken. Nederlandse supermarkten moeten binnen twee jaar een convenant sluiten zodat er geen dierlijke producten worden verkocht die onder een aanvaardbaar niveau van dierenwelzijn zijn geproduceerd.

- > **Dierenwelzijnsaftrek voor boeren.** Boeren die fors investeren in grotere hokken voor hun dieren moeten belastingkorting krijgen om hen tegemoet te komen in de kosten.
- > **Jacht op en handel in beschermde diersoorten aanpakken.** Veel dieren worden met uitsterven bedreigd door vernietiging van hun leefgebied en door overbejaging. D66 wil een strengere controle op de handel in Nederland en in Europa. D66 verzet zich tegen het volledig vrijgeven van de Nederlandse jacht op vossen en andere dieren.
- > **Tegengaan overbevissing.** Er moeten strenge internationale afspraken komen over het drastisch terugdringen van de bevissing van kwetsbare vissoorten. Als deze afspraken niet gehandhaafd worden dreigt er economische en ecologische ramp. Alternatieve vismethodes waardoor de bijvangst van vissen wordt voorkomen dienen te worden gestimuleerd. De jacht op walvissen moet verboden blijven.
- > **Productie en verkoop bont tegengaan.** Het fokken van nertsen voor bont in Nederland moet worden verboden. Ook de verkoop van honden- en kattenbont, evenals zeehondenbont, moet aan banden worden gelegd.
- > **Grote terughoudendheid in toepassen dierproeven.** Dierproeven zijn vaak een noodzakelijk kwaad en vaak ook een wettelijke vereiste. Betere internationale samenwerking en afstemming kunnen onnodige dubbeling van proeven voorkomen. Nederland moet daarom actief inzetten op een sluitende registratie van onderzoek. Daarnaast moet geïnvesteerd worden in de ontwikkeling van alternatieve onderzoeksmethodes.

Mensen besturen zelf

> Minister van deregulering / Eén Randstadbestuur / Provincies worden landsdelen / Europese taken niet dubbel doen

Het gesloten model van de Nederlandse politiek heeft de afgelopen eeuw slechts een paar kleine concessies gedaan. Dankzij volhouden van D66 is er meer zelfbeschikking gekomen in kwesties als abortus, euthanasie en het homohuwelijk. Er is een ombudsman, spreekrecht voor slachtoffers en ruimte voor het burgerinitiatief. Deze mede door D66 gestimuleerde veranderingen hebben voor meer openheid gezorgd, maar de oogst blijft mager: zelfs de kleinste wijzigingen in het staatkundige bestel die door D66 zijn voorgesteld werden vertraagd, gesmoord in staatscommissies of verworpen in de Eerste Kamer. En toch is er verandering op til. De Nationale Conventie heeft belangrijke voorstellen gedaan die ongetwijfeld hun weg zullen vinden. D66 blijft dit vuur aanwakkeren.

Mensen moeten zich kunnen herkennen in de zaken waar de politiek mee bezig is. Daardoor ontstaat de voedingsbodem voor vertrouwen tussen burger en politiek en dat is een essentiële randvoorwaarde voor het functioneren van de democratie.

In de democratie moeten de juiste bestuurders op de juiste plaatsen zitten. Wie dat zijn wordt bepaald door de burgers. Mensen weten zelf wat goed voor hen is en moeten zelf kunnen bepalen hoe hun leven en land worden ingericht. Visie, leiderschap en resultaatgerichtheid zijn de echte sleutels om de afstand tussen burger en bestuur te overbruggen. Een sleutel die deuren opent als we hem in handen geven van die bestuurders die direct door de burgers gekozen worden. Bestuurders met reële en heldere doelen die verantwoording afleggen.

Op dit moment zijn de verantwoordelijkheden bij de overheid zo diffuus verdeeld dat niemand zich meer verantwoordelijk voelt voor het geheel. Beslissingen worden vertraagd door bureaucratische structuren. Gevestigde belangen en de overheid houden elkaar in een wurgende houdgreep. Politici moeten rekening houden met de belangen in de samenleving, maar belangenorganisaties en de overheid zijn te veel met elkaar verknoot geraakt. Publieke discussies, beslissingen en besteding van publieke middelen horen thuis bij regering en parlement en mogen niet worden weggeschoven naar de belangengroepen van het poldermodel.

De politiek durft nu bovendien te weinig aan te geven dat de overheid niet de oplossing voor alles is. In de jacht op de kiezersgunst worden beloften gedaan die de overheid helemaal niet waar kan maken. De overheid is geen geluksfabriek.

De overheid moet democratisch genomen besluiten dienstbaar en klantvriendelijk uitvoeren. Mensen moeten zien en weten dat de overheid zich bezighoudt met dingen die voor hen relevant zijn. De overheid weet dat alleen als ze luistert. En kan alleen slagvaar-

dig reageren en snel de juiste voorwaarden scheppen als de juiste structuur daarvoor aanwezig is. De meest fundamentele vraag is op basis van welk principe wij onze samenleving organiseren: wantrouwen of vertrouwen? D66 wil waar mogelijk vertrouwen op de eigen verantwoordelijkheid van individuen en het bedrijfsleven en alleen daar waar nodig toezicht laten houden door de overheid. De overheid werkt nog steeds verkokerd en niet gezamenlijk aan een helder en aantrekkelijk doel.

Directe invloed van mensen / Betere dienstverlening / Een einde aan de verkokering / Aanpassing van grondwet / Maatwerk in bestuurlijke organisatie / Beter georganiseerde Europese samenwerking

Directe invloed van mensen

- > **Gekozen bestuurders op alle niveaus.** Wat we nodig hebben zijn authentieke politici en bestuurders die bereid zijn verantwoording af te leggen over bereikte resultaten. Daarom vindt D66 dat de belangrijkste politieke bestuurders rechtstreeks moeten worden gekozen (burgemeesters, commissarissen van de Koningin, minister-president en voorzitter Europese Commissie). Partijen die dit niet willen hebben blijkbaar onvoldoende vertrouwen in het oordeelsvermogen van Nederlanders. Deze gekozen bestuurders kunnen vervolgens hun eigen kabinet of college samenstellen. Vooruitlopend op de directe verkiezing van de minister-president willen wij overigens dat de formateur direct wordt gekozen. Verder vinden wij dat de voorstellen van de Nationale Conventie die meer macht geven aan de minister-president (zoals een aanwijzingsbevoegdheid) alleen doorgevoerd moeten worden indien deze direct verkozen wordt.
- > **Referendum.** Bestuurders moeten er natuurlijk voor zorgen dat burgers op meer manieren dan alleen via de verkiezingen betrokken zijn bij de beslissingen die worden genomen. Daarom wil D66 dat burgers op buurt, stadsdeel, gemeentelijk, provinciaal, landelijk en Europees niveau zelf beslissingen kunnen nemen. D66 is voorstander van het invoeren van een correctief en raadgevend referendum op deze niveaus en het volksinitiatief met een reële drempel. Ook van het raadplegend referendum is D66 voorstander, dit biedt mensen de mogelijkheid zich uit te spreken over alternatieve voorstellen (meerkeuzereferendum/preferendum). Overigens is voor dit laatste geen wettelijke basis nodig. Wij vinden dat partijen zich van tevoren moeten committeren aan de uitslag van een referendum.

- > **Jaarlijks verantwoording afleggen.** In een jaarlijkse huis-aan-huis krant – op de derde woensdag van mei - legt het kabinet in gewone mensentaal verantwoording af over de bereikte resultaten. Op de site van het parlement komen daarnaast discussies over actuele onderwerpen. Het parlement is hét praathuis van de Nederlandse democratie, waarom laten we belangrijke discussies dan over aan maatschappelijke initiatieven of door de overheid opgerichte en zwaar gesubsidieerde clubjes?
- > **Betere herkenbaarheid bestuurders.** Wij willen al langer een ander kiesstelsel, waarbij de binding tussen kiezer en gekozene wordt versterkt. Dit betekent ten minste dat de drempel voor voorkeursstemmen omlaag moet gaan. In het vorige programma was D66 voorstander van een gemengd stelsel waarin 75 leden worden gekozen via evenredige vertegenwoordiging en 75 via het districtenstelsel. In de komende maanden komen de voorstellen van het burgerforum kiesstelsel naar buiten (www.burgerforumkiesstelsel.nl) en op basis daarvan zullen we bepalen aan welk stelsel we uiteindelijk de voorkeur geven. Het stelsel moet eenvoudig in gebruik zijn.

Betere dienstverlening

- > **Vertrouwen staat voorop.** Zelfregulering is de regel. Dit principe kan bijvoorbeeld worden toegepast in de bouw: zelfregulering van aannemers en burgers leidt dan tot het afschaffen van bouwvergunningen. De overheid verwacht dat er volgens de regels geopereerd wordt, doet steekproefcontrole en certificeert aannemers (vergelijk APK). Dit leidt tot aanzienlijke lastenverlichting en minder bureaucratie. Zo wordt de uitvoering van regels beter gewaarborgd en ligt de verantwoordelijkheid daar waar hij hoort: bij de mensen zelf. Daarom wil D66 dat vergunningen - als deze toch nodig zijn - zoveel mogelijk worden geïntegreerd. Verder geldt dat als overheden nalaten binnen de wettelijke termijnen de vergunning te weigeren of aanvullende vragen te stellen de vergunning geacht wordt te zijn verleend.
- > **De overheid is servicegericht.** De overheid is er voor de burger en niet andersom. Daarom wil D66 dat het project Andere Overheid wordt doorgezet. Het DIGID en het burgerservicenummer worden verder doorgevoerd en er komt één telefoonnummer en een website voor de overheid. Ook via internet en e-mail moet de overheid beter bereikbaar zijn. In 2010 moeten alle diensten via internet te verlenen zijn. Naast deze maatregelen moet de overheid dwingende mechanismen voor zichzelf creëren. Harde servicenormen bij dienstverlening bijvoorbeeld; 'goede' dienstverlening wordt hierdoor concreet en meetbaar. En goede dienstverlening betekent ook dat de overheid op eigen initiatief burgers moet wijzen op mogelijkheden of voordelen.
- > **Minister Q voor deregulering.** In België gaat niet alles beter maar op sommige fronten kunnen we leren van onze zuiderburen. Daarom stelt D66 (net als de Nationale Conventie) voor een minister Q aan te stellen die een operatie Kafka uitvoert om de overdaad aan regels en voorschriften een halt toe te roepen. Dat moet Nederland ruimte geven. De inzet is het verminderen van de administratieve lasten voor burgers en bedrijven. We willen deze lasten in deze periode met vijftientig procent verminderen.

Een einde aan de verkokering

- > **Huidig commissiesysteem Tweede Kamer vervangen.** D66 wil ook afschaffing van het huidige commissiesysteem van de Tweede Kamer. De commissies overstijgen geen departementen en versterken zo de verkokering. Dat vormt een ernstige belemmering voor een integrale belangenafweging. Het huidige commissiestelsel moet worden vervangen door themacommissies - jeugd, kenniseconomie etc. – die de departementen overstijgen. Dit zal ook moeten leiden tot een forse afname van het aantal vergaderingen en meer overleg op hoofdlijnen.
- > **Beperkte departementale herindeling.** De gekozen minister-president formeert zijn of haar kabinet. Dit kabinet doorbreekt de verkokering bij de besturing van belangrijke maatschappelijke terreinen. Hiervoor is naar onze mening geen grootschalige departementale herindeling nodig, dat leidt alleen maar tot stilstand. Wel willen we het ministerie van Landbouw opheffen, de omvang aanzienlijk verkleinen en onderbrengen bij Economie zodat het een gewone economische sector wordt. Verder willen we Economische Zaken en Sociale Zaken integreren om onze inzet om mensen te activeren te versterken. Tenslotte willen wij het ministerie van VROM, de DG's Rijkswaterstaat en Water, en de ruimtelijke Directies en Diensten van LNV integreren om het ruimtelijk beleid van Nederland effectiever en efficiënter te maken.
- > **Eén rijksbegroting.** Daarin staan de integrale afwegingen en is het algemene beleid duidelijk te lezen. Bij de onderscheiden hoofdstukken kan dan met een kleinere memorie van toelichting worden volstaan. De verkleinde ministerraad is verantwoordelijk voor het opstellen hiervan en de Tweede Kamer heeft zo als vertegenwoordigend orgaan ook echt invloed op de politieke belangenafweging tussen de huidige kokers.
- > **Ambtenaren gehoord door volksvertegenwoordiging.** Ambtenaren moeten door de volksvertegenwoordiging kunnen worden gehoord. Dit is een nuttig aanvullend instrument voor informatievoorziening aan de Tweede Kamer dat overigens de ministeriële verantwoordelijkheid intact laat en zelfs beter tot zijn recht laat komen.

Aanpassing van de grondwet

- > **Eerste Kamer afschaffen.** De Eerste Kamer is ooit ingesteld als tegenwicht tegen de 'volkse' Tweede Kamer en behoort als 'chambre de réflexion' de wetsvoorstellen nogmaals te bestuderen. In de werkelijkheid van alledag is het politieke karakter echter gaan overheersen. En dat terwijl de Eerste Kamer niet direct wordt gekozen. Daarom wil D66 de Eerste Kamer afschaffen. Het beoordelen van de kwaliteit en uitvoerbaarheid van wetgeving laten we dan over aan hen die ervoor toegerust zijn: juristen en praktijkdeskundigen. Hun beoordeling is zowel een uitvoeringstoets als een toets op kwaliteit van wetgeving. Totdat de Eerste Kamer is afgeschaft dient zij een eenmalig terugzendingrecht te krijgen. Verder vindt D66 met de Nationale Conventie dat alle rechters wetten aan grondrechten uit de grondwet moeten kunnen toetsen en dat een constitutioneel hof zou moeten worden ingesteld.

- > **Aanpassen procedure voor grondwetswijziging.** Wetsvoorstellen worden door een gewone meerderheid in Tweede en Eerste Kamer aangenomen. Grondwetswijzigingen echter behoeven twee lezingen met verkiezingen ertussen met respectievelijk een gewone en een tweederde meerderheid. Dit is een bijzonder zware en tijdrovende procedure die niet langer houdbaar is in een tijd waarin veranderingen zich bijzonder snel voltrekken. De procedure voor een grondwetswijziging moet daarom worden vereenvoudigd. Daarbij wil D66 echter niet voorbijgaan aan het feit dat de verandering van de grondwet van een andere orde is dan die van een gewone wet en er waarborgen moeten bestaan voor wijziging door een toevallige meerderheid. Daarom is D66 met de Nationale Conventie van mening dat een grondwetswijziging in één kabinetsperiode moet kunnen worden afgerond (slechts één lezing dus), maar dat in die kabinetsperiode dan wel een tweederde meerderheid (in beide Kamers of in een verenigde vergadering) moet bestaan voor het voorstel. Daarnaast zou een nader te bepalen categorie van fundamentele wijzigingen vervolgens door een referendum moeten worden bezegeld.
- > **Modernisering monarchie.** D66 wil dat de Koning een ceremoniële rol speelt in ons staatsbestel. De Koning moet uit de regering en de formateur wordt niet langer door de Koning aangewezen maar door de Tweede Kamer of liever nog direct gekozen door de burgers. De Koning is niet langer voorzitter van de Raad van State.

Maatwerk in bestuurlijke organisatie

Elk vraagstuk vraagt een eigen schaal en is meestal niet te vangen in toevallige grenzen van territoriale eenheden. In de organisatie van het bestuur moet daarom maatwerk het devies zijn.

D66 wil een kleine, kwalitatief hoogwaardige overheid die optreedt waar dat nodig is en regisseert waar het kan. We doen dat door op plaatsen waar de overheid over voldoende 'spek' beschikt te snijden. Denk maar aan de inefficiënte benutting van veel beleidsambtenaren op elk ministerie. Het verminderen van de hoeveelheid ambtenaren is geen doel op zich, maar een resultante van een overheid die zich beperkt tot zijn belangrijkste taken. Veel ambtenaren willen zelf ook anders, maar worden belemmerd door de structuur waarin ze moeten werken. Het geeft geen pas om bij het pleiten voor een efficiëntere overheid alle ambtenaren en bestuurders over een kam te scheren.

De verkleining en slagvaardigheid van de overheid krijgt onder meer vorm door privatisering maar alleen als concurrentie mogelijk is. Daarnaast nemen gemeenten (alleen of gezamenlijk) uitvoeringstaken die zich daartoe lenen over van het Rijk en de provincie. Vooral waar sprake is van grote samenhang met andere gemeentelijke taken (denk aan sociale dienst, CWI, UWV) kan dat de effectiviteit van de overheid vergroten. Een voorwaarde daarvoor is overigens dat gemeenten over meer financiële vrijheid beschikken.

- > **Voortzetten beleid gericht op grote steden (GSB).** De afgelopen jaren hebben de grote steden als de plek waar economische kansen en sociale uitdagingen samenkomen hard

gewerkt aan het verbeteren van hun positie. Het succes van de steden toont aan dat met gerichte aandacht wel degelijk voortgang kan worden geboekt. Wij hechten aan het opnieuw maken van overzichtelijke en harde prestatieafspraken met steden individueel en als groep, en aan het afleggen van verantwoording over de realisatie daarvan. Daarbij is maatwerk en het bieden van financiële en juridische ruimte voor nieuwe oplossingen essentieel. Forse vermindering van de administratieve lasten voor de betrokken grote steden is daarbij noodzakelijk. Daarbij gaat het in ieder geval om het bundelen van geldstromen.

Bestuurlijke indeling verbeteren

De bestuurlijke indeling van Nederland is al lange tijd onderwerp van gesprek. D66 wil daarin nu een doorbraak forceren omdat langer wachten de ontwikkeling van Nederland in de weg staat. Daarom komen wij tot de volgende voorstellen:

- > **Provincies laten opgaan in landsdelen.** De provincie is voor de burgers lang niet overal een herkenbare eenheid. Het gebrek aan herkenbaarheid blijkt ook wel uit de lage opkomst bij de verkiezingen. Daarbij komt dat de aanwezigheid van provincies op de schaal van Nederland nogal eens tot bestuurlijke drukte leidt, niet in het minst vanwege onderlinge concurrentie. Juist ook vanwege het ontwikkelen van kracht op Europees niveau is een grotere schaal geboden. Wij willen de provincies laten opgaan in landsdelen. Deze landsdelen hoeven echter helemaal niet overal een zelfde bevoegdhedenpakket te vervullen, maatwerk is immers het devies. De huidige plantaken van de provincie kunnen door de landsdelen worden uitgevoerd en de uitvoeringstaken door (samenwerkende) gemeenten.
- > **Randstadsbestuur.** De vierhoek Amsterdam - Den Haag - Rotterdam - Utrecht moet omgevormd worden tot een landsdeel Randstad. Dit landsdeel kan de uitdagingen op het gebied van ruimte, economie en infrastructuur daadkrachtig tegemoet treden. Dit Randstadbestuur heeft een uitgebreide set bevoegdheden (niet alleen die van provincies maar ook rijkstaken op het terrein van economie, infrastructuur en ruimte) nodig en daar ligt een open huishouding voor de hand. De taken en bevoegdheden van de landsdelen Noord-Nederland, Oost-Nederland en Zuid-Nederland zullen op dezelfde wijze dienen te worden ingevuld, met speciale aandacht voor de ruimtelijke ordening.
- > **Taken waterschappen.** In het regionaal beheer van de waterkwantiteit, de waterkwaliteit en de waterkering zijn nieuwe impulsen noodzakelijk. De samenwerking van de waterschappen met de provincies en de gemeenten neemt in belangrijke mate toe. Hier van zijn de Kaderrichtlijn Water op Europees niveau en het Nationaal Bestuursakkoord Water op landelijk niveau de aanjagers. Bezien dient te worden of en hoe de in te richten landsdelen in het waterbeheer een functie kunnen vervullen.
- > **Herindeling op eigen initiatief.** Herindeling van gemeenten is geen doel op zich. Een herindeling moet leiden tot betere dienstverlening aan de inwoners. D66 neemt daarbij

als uitgangspunt dat het initiatief daartoe vanuit de gemeenten zelf moet worden genomen. Als gemeenten dit echter nalaten en toch blijkt dat zij niet in staat zijn te zorgen voor een acceptabel voorzieningenniveau, goede dienstverlening of de aanpak van regionale vraagstukken, dan kan dit ook een reden zijn voor herindeling. Voor het intensiveren van samenwerking op het gebied van uitvoering en bedrijfsvoering tussen gemeenten moet wetgeving geen belemmering zijn.

- > **D66 is voor een eigen gemeentelijk belastinggebied.** In de lokale democratie moet ook een goede afweging tussen belastingheffing en voorzieningenniveau kunnen worden gemaakt. Nu de OZB voor huurders is afgeschaft is snelle besluitvorming daarover nodig. Inkomenspolitiek blijft echter een landelijke taak.

Beter georganiseerde Europese samenwerking

D66 is een groot voorstander van Europese samenwerking. Vanuit economisch, politiek en sociaal opzicht is Europa immers ons binnenland. Europa is niet iets wat van buiten op ons af komt, daar zitten we zelf bij!

- > **Federaal.** D66 kiest voor een federaal Europa. De EU vraagt om sterke democratische waarborgen. Daarom moeten de bevoegdheden van het Europees Parlement verder worden versterkt op het gebied van wetgeving en controle. Verder zijn wij voorstander van een direct gekozen voorzitter van de Europese Commissie en van het omvormen van de Raad van Ministers tot de senaat van Europa. Ook de Nederlandse regering moet meer slagvaardig opereren door Europa daadwerkelijk als binnenland te gaan zien. Om ook in de Haagse realiteit tot uiting te brengen dat Europa ons binnenland is zou de coördinatie van de inzet van Nederland in Europa niet door Buitenlandse Zaken maar door Algemene Zaken moeten gebeuren. Naar Deens model dient de Tweede Kamer in een veel vroeger stadium bij de Europese besluitvorming te worden betrokken. Ingrijpende wijzigingen van het Europees Verdrag kunnen alleen bij referendum worden goedgekeurd.
- > **Europese taken niet zelf overdoen.** Een belangrijke kans voor verhoging van de efficiency van de Europese samenwerking is ook om Europese taken volledig aan Europa over te laten en niet nog eens per lidstaat over te gaan doen. Voorbeelden daarvan zijn defensie en buitenlandse zaken. D66 is voorstander van het oprichten van een Europees leger en een vergaande specialisatie van de Nederlandse krijgsmacht.
- > **Nieuwe toetreders.** De EU kan niet onbeperkt door blijven groeien. Dat zou de Unie te star maken en daarmee de oplossingsgerichte houding naar de EU in de weg staan. Wat D66 betreft liggen de grenzen van de Europese Unie op het Europese continent. Exclusief Rusland, gezien de gevolgen voor het machtsevenwicht, inclusief Turkije, gezien de reeds aangegane verplichtingen. Landen kunnen echter alleen toetreden als ze voldoen aan de criteria die hieraan gesteld worden. Bij toetsing wordt met name aandacht besteed aan zaken als mensenrechten, minderheden en democratie.

- > **Europese grondwet.** Nu de grondwet niet is aangenomen neemt de urgentie toe om een doorbraak te forceren in het denken en doen met betrekking tot Europa. Daarom wil D66 de burgers van Europa een grondwet laten vaststellen die tot uitdrukking brengt dat Europa een waardengemeenschap is. De kern van die grondwet bestaat uit de fundamentele waarden van onze Nederlandse en dus ook Europese samenleving. D66 stelt verder voor om voor de korte termijn optimaal gebruik te maken van de mogelijkheden die de huidige EU verdragen bieden om Europa efficiënter en effectiever te maken. Dit houdt onder andere in dat de vergaderingen van de Raad voortaan in het openbaar plaatsvinden. Dat daar waar meerderheidsbesluitvorming in de Raad mogelijk is, bijvoorbeeld waar het gaat om asielbeleid en immigratie, dit in combinatie met een uitbreiding van de bevoegdheden van het Europees Parlement ook tot stand komt. Dat Nationale Parlementen meer inzet zullen plegen om betrokken te worden bij de Europese besluitvorming. En dat er een Europese minister voor Buitenlandse Zaken wordt benoemd. Voor de middellange termijn moet wat D66 betreft de oplossing gezocht worden in een aanpassing van de huidige conceptgrondwet waarbij meer dan nu het geval is nadruk wordt gelegd op de individuele grondrechten. Dit zijn vrijheid voor en gelijkwaardigheid van ieder mens, ongeacht opvattingen, geloof, seksuele geaardheid of herkomst. Lichamelijke integriteit, geweldloze oplossing van belangenconflicten en een respectvol gehanteerde vrijheid van meningsvorming en -uiting, inclusief respect voor de democratische rechtsstaat. In deze grondwet moeten ook de basisvoorwaarden voor democratische besluitvorming in de Unie zijn opgenomen. De Nederlandse inzet bij de totstandkoming van dit verdrag moet het resultaat zijn van een open en transparante discussie met alle betrokkenen. De ratificatie van de 'nieuwe' grondwet moet een Europees breed project worden. Een eventuele nieuwe ratificatie zou dus ook in alle landen op dezelfde dag moeten plaatsvinden.
- > **Maandelijks Brussel – Straatsburg.** Verder is het van groot belang om de maandelijkse geldverslindende verhuizing van Brussel naar Straatsburg zo snel mogelijk af te schaffen. Nederland neemt het initiatief voor een hiertoe strekkende verdragswijziging.

Koninkrijksrelaties

Het Koninkrijk der Nederlanden bestaat uit drie afzonderlijke landen: Nederland, Aruba en de Nederlandse Antillen. D66 wil dat de zelfstandigheid van de Nederlandse Antillen en Aruba zo veel mogelijk wordt bevorderd. Omdat deze eilanden onderdeel zijn van ons koloniaal verleden hebben we over en weer verplichtingen. Vanwege het feit dat de eilanden echter geen eenheid zijn steunt D66 de totstandkoming van een nieuw statuut dat de eilanden de mogelijkheid geeft een meer of minder nauwe relatie met Nederland op te bouwen. De inwoners van Curaçao en Sint Maarten willen een status aparte, vergelijkbaar met Aruba. De andere drie eilanden zoeken naar een nieuwe, meer directe, relatie met Nederland.

- > **Herfinancieren staatsschuld.** D66 vindt dat Nederland de Koninkrijksonderdelen moet ondersteunen bij het aanpakken van de acute financieel-economische problemen en de

opbouw van de economie. Daarom vindt D66 dat Nederland een bijdrage moet leveren aan het herfinancieren van de staatschuld onder voorwaarde van een samenhangend plan voor opbouw, perspectief op ontwikkeling van de democratie, voldoende uniforme wetgeving van goede kwaliteit, een goed functionerende rechtsstaat en een integer bestuur.

Mensen leven langer en gezonder

> Patiënt beslist / Eerstelijns centraal / Illegalen niet wegsturen / Jeugd beter beschermen

Gezondheidszorg voorziet in de fundamentele behoefte van ieder individu gezond te zijn, te blijven en zo volwaardig mogelijk aan de samenleving en het sociale leven te kunnen deelnemen. Omdat gezondheidszorg zo belangrijk is, is de toegankelijkheid van een goede basiszorg een onvervreemdbaar recht.

Gezondheidszorg is ook een bron van werkgelegenheid, economische groei, technologische innovatie en zingeving. Gezondheid en gezondheidszorg kunnen niet los van elkaar beschouwd worden. Gezondheid heeft immers ook te maken met de woon- en leefsituatie, voedingsgewoontes en voedselveiligheid, goed onderwijs, tolerantie, een goede luchtkwaliteit, gezond gedrag en een veilige leefomgeving. Gezondheidsbevorderende maatregelen dienen dan ook een integraal onderdeel van het gezondheidszorgbeleid te zijn.

Gezondheidszorg heeft veel baten, maar is ook duur. De zorg neemt een steeds groter deel van het BNP in beslag, mede door vergrijzing en de groeiende technische en medicamenteuze mogelijkheden. Het behoud van een solide basispakket vereist daarom een effectief management van de zorg.

D66 steunt het huidige overheidsbeleid dat zich niet langer uitsluitend richt op regulering van het aanbod, maar vooral op versterking van de positie van de patiënt en het sturen op resultaat via de vraag. Met de toenemende vergrijzing en het voorzienbare personeelstekort in de zorg zal er de komende jaren een balans gevonden moeten worden tussen marktwerking en publiek aanbod en tussen solidariteit en eigen verantwoordelijkheid.

D66 is van mening dat de wensen van burgers serieus genomen moeten worden. Patiënt en hulpvraag staan centraal. Dit kan het beste in een systeem van gereguleerde, beperkte marktwerking in de zorg. Dit is een goede manier om de kosten van de zorg te beteugelen en tegelijkertijd de kwaliteit van de zorg te verhogen. Marktwerking kan alleen daar ingevoerd worden waar burgers daadwerkelijk kunnen kiezen. Voor acute zorg bijvoorbeeld geldt dit niet. Marktwerking ontslaat de overheid niet van haar algemene verantwoordelijkheid voor kwaliteit en toegankelijkheid van de noodzakelijke gezondheidszorg. En voor de bescherming van kinderen die in de knel zitten. De omgeving, met de ouders voorop, staat daarin centraal, maar als er problemen zijn moet de overheid snel en adequaat handelen.

Keuzevrijheid en autonomie voor individu / Verbetering organisatie, transparantie, kwaliteit en financiering / Jeugdzorg handelt sneller en effectiever / Preventie

Keuzevrijheid en autonomie voor individu

- > **Persoonsgebonden budgetten toepassen.** Persoonsgebonden budgetten vergroten de keuzevrijheid en autonomie van de patiënt en moeten zo vaak mogelijk worden toegepast. Om de bureaucratische lasten voor de burger te verminderen hoeft het eerste deel van het budget (bijvoorbeeld tot een bedrag van € 5.000) niet volledig administratief verantwoord te worden.
- > **Burgerservicenummer en elektronisch dossier.** In de gezondheidszorg wordt nog onvoldoende gebruikgemaakt van de mogelijkheden van ICT en andere technologische innovaties. Daardoor blijft veel doelmatigheids- en kwaliteitswinst liggen. D66 wil daarom een snelle invoering van het burgerservicenummer en het elektronisch patiëntendossier, met voldoende waarborgen voor de privacy. Patiënten moeten elektronisch inzage hebben in hun behandeldossiers en de mogelijkheid hebben daaraan zelf bijdrages te leveren.
- > **Patiëntenbeweging speelt belangrijke rol.** De patiëntenbeweging heeft zich de laatste jaren ontwikkeld tot een effectieve belangenbehartiger en beleidsbeïnvloeder. Toch kunnen patiënten nog niet volledig de rol spelen die in het nieuwe zorgstelsel voor hen is voorzien. Daarom dient de overheid meer financiële middelen ter beschikking te stellen dan thans het geval is. Dat geld verdient zichzelf terug door de kwaliteitsverbetering die hieruit zal volgen. De patiëntenbeweging is, naast de zorgaanbieders en de zorgverzekeraars, de derde partij in de gezondheidszorg en zou daarom ook uit de zorgpremies gefinancierd moeten worden.
- > **Duidelijk onderscheid alternatieve geneeskunde.** D66 wil dat burgers in vrijheid kunnen kiezen voor alternatieve genezers, maar hecht aan een duidelijk onderscheid tussen het reguliere en het alternatieve circuit. Verzekeringsmaatschappijen dienen gewezen te worden op hun maatschappelijke verantwoordelijkheid en alternatieve geneeswijzen in aparte modules aan te bieden. Hiermee kunnen verwarrende signalen aan verzekerden worden voorkomen.
- > **Ouderen kunnen langer thuis blijven wonen.** De positie van ouderen die zo lang mogelijk thuis willen blijven wonen, dient versterkt te worden. Daarom wil D66 goed gekwalificeerde thuiszorg, technologische innovaties en andere ondersteuning. Door

gemeentes moet meer 'levensloopbestendig' gebouwd worden. Eerstelijnszorg moet zoveel mogelijk geïntegreerd worden in wooncomplexen.

- > **Europees zorg inkopen makkelijker.** Het moet voor burgers eenvoudiger worden hun zorg Europees in te kopen. Deze mogelijkheid moet ook breder bekend worden gemaakt.
- > **Mantelzorg ontlasten.** Met de toegenomen vraag naar zorg, personeelsschaarste en de introductie van de wmo worden de mantelzorgers steeds zwaarder belast. D66 vindt dat de mantelzorg ontlast dient te worden en dat de thuiszorg meer taken van de mantelzorg moet overnemen. Daarnaast moeten mantelzorgers bij hun waardevolle werk meer steun krijgen, bijvoorbeeld in de vorm van fiscale maatregelen. Ook dienen de mogelijkheden voor momenten vrijaf, "respijtzorg", verruimd te worden en beter bekend te worden.
- > **Vrij verkrijgbare middelen uitbreiden.** In 2007 treedt de nieuwe geneesmiddelenwet in werking. Onderdeel van die wet is een nieuwe indeling in vrij verkrijgbare middelen. De UA-status (Uitsluitend Apotheek, zonder recept maar wel met controle van de apotheker) is opnieuw ingevoerd en geeft de ruimte om een aantal middelen waarvoor nu nog een recept noodzakelijk is, op een veilige manier vrij te stellen van die receptplicht. D66 wil middelen die (mede) als lifestylemiddelen kunnen worden gekarakteriseerd - zoals erectiebevorderende middelen - onder dat regime laten vallen, en tevens onderzoek doen naar een vrijere verkrijgbaarheid van middelen die nu nog alleen via recept worden vergoed, zoals cholesterolverlagers.
- > **Patiënten moeten hun rechten kennen.** Veel patiënten zijn niet voldoende op de hoogte van hun rechten. Daarom wil D66 dat de huidige patiëntenwetten beter geïmplementeerd worden en patiënten beter op de hoogte worden gesteld van hun rechten.

Zelfbeschikking aan het eind van het leven...

- > **Zelfgekozen levenseinde.** Met de vergrijzing en toenemende mondigheid van patiënten zal het vraagstuk van het zelfgekozen levenseinde van mensen die 'klaar zijn' met leven zich steeds vaker voordoen. D66 gaat daarbij uit van zelfbeschikking voor alle wilsbekwame volwassenen. Daarom wil D66 zoeken naar verantwoorde wegen waarlangs die zelfbeschikking gerealiseerd kan worden.
- > **Euthanasie blijft keuzemogelijkheid.** Met de protocollering van palliatieve sedatie dreigt het gevaar dat palliatieve sedatie voor artsen een alternatief wordt voor euthanasie. Euthanasie is echter een wezenlijk andere praktijk dan palliatieve sedatie. Daarom moet euthanasie naast palliatieve sedatie een reële keuzemogelijkheid voor patiënten blijven. Ook niet-lichamelijke aandoeningen kunnen een grond voor euthanasie of hulp bij zelfdoding zijn.
- > **Behandelverbod van patiënt respecteren.** Nog steeds vindt in de laatste levensfase zinloos medisch handelen plaats, met onnodig lijden tot gevolg. Voor veel ouderen gaat

welzijn echter boven levensverlenging. Artsen dienen dit te respecteren. Voor D66 is het ontoelaatbaar dat artsen een behandelverbod van patiënten negeren.

...en aan het begin

- > **Autonomie van ouders.** D66 is voor een zo groot mogelijke autonomie van toekomstige ouders. Daarom moet zinvolle prenatale diagnostiek aan alle zwangere vrouwen worden aangeboden, ook met het oog op toekomstige ontwikkelingen die prenatale diagnostiek minder risicovol en veel laagdrempeliger zal maken (maternale serumscreening/diagnostiek).
- > **Afschaffen bedenktijd abortus.** Uit de evaluatie van de abortuswet blijkt dat vrouwen niet overhaast tot abortus besluiten. D66 is dan ook voor het afschaffen van de wettelijke bedenktijd van vijf dagen.
- > **Overtijdbehandeling valt niet onder abortuswet.** D66 ziet geen reden de overtijdbehandeling onder de abortuswet te laten vallen. De toegankelijkheid van medicamenteuze abortus moet verbeterd worden, bijvoorbeeld door de abortuspil door de huisarts te laten voorschrijven.
- > **Seksuele en relationele vorming.** D66 toont zich warm voorstander van het doceren van seksuele en relationele vorming, waarin het niet alleen gaat over 'het omdoen van een condoom' of het vermijden van geslachtsziektes en ongewenste zwangerschap, maar waar onder andere ook gesproken wordt over de relationele en emotionele aspecten van seksualiteit, het leren aangeven en herkennen van wensen en grenzen, kennis over het lichaam, seksuele identiteit en oriëntatie, homoseksualiteit, emancipatie en het tegengaan van misbruik. Seksuele en relationele vorming moet - afgestemd op leeftijd - worden ingevoerd vanaf het basisonderwijs en tevens toegankelijker gemaakt worden voor jongeren en allochtonen.

Verbetering organisatie, kwaliteit, transparantie en financiering

De komende decennia zullen de kosten van de zorg als gevolg van vergrijzing en technologische innovaties sterk stijgen. Als gevolg hiervan zullen er niet alleen discussies ontstaan over de wezenlijke ethische aspecten, maar ook over de verdeling van schaarse middelen, de grenzen van de solidariteit en de toelating van nieuwe voorzieningen in het zorgaanbod. D66 pleit ervoor om bij het maken van dergelijke pijnlijke keuzes een transparant, democratisch proces te ontwerpen waarin betrokkenen in de gezondheidszorg (vooral zorgverleners en patiënten) een belangrijke rol spelen. Overwegingen van kosteneffectiviteit kunnen in een dergelijk keuzeproces een hulpmiddel zijn, maar nooit de plaats van het democratische proces innemen. De politiek bepaalt de grenzen van de zorg, niet de zorgverzekeraar.

Financiering effectiever

- > **Concurrentie eerste lijn met ziekenhuis.** Zorgverzekeraars kunnen momenteel niet onderhandelen over het grootste deel van het budget. Daardoor heeft het voor hen nauwelijks zin te zoeken naar een ziekenhuis met de beste prijs-kwaliteit verhouding. Zorgverzekeraars moeten hier meer ruimte krijgen. Het financieringssysteem moet het mogelijk maken dat de eerste lijn (o.a. huisartsen, fysiotherapeuten, gezondheidscentra) beter met ziekenhuizen kan concurreren.
- > **Huisartsen centraal.** Huisartsen houden een centrale plaats in de eerstelijnszorg en krijgen voldoende mogelijkheden voor praktijkondersteuning en het opzetten van gezondheidscentra.
- > **Transparantie en kostenbesparing in de zorg vergroten.** D66 wil een verdere liberalisering van de zorginkoopmarkt en een vergroting tot negentig procent van het B-segment waarvoor vrije, kostendekkende tarieven gelden (is nu tien procent).
- > **Prikkels inbouwen in AWBZ.** De huidige organisatie van de AWBZ voldoet niet en is daardoor niet toekomstbestendig. Op dit moment zijn er geen prikkels om efficiënt zorg in te kopen voor ouderen en gehandicapten. Het is noodzakelijk aan de verzekeringskant deze prikkels wel te introduceren waardoor dit wél het geval zal zijn. Meer dan de gehandicaptenzorg leent de ouderenzorg zich voor onderbrenging in de zorgverzekeringswet, maar er zijn nog onzekerheden over de uitvoerbaarheid. Als na nadere uitwerking blijkt dat overheveling van ouderenzorg mogelijk is zal dit worden nagestreefd. Scheiden van wonen en zorg in de AWBZ wordt bevorderd.
- > **Investeren in uitbreiding generieke geneesmiddelen.** Voor het voorschrijven en gebruiken van geneesmiddelen geldt: goedkoop als het kan, duur als het moet. Om die reden wil D66 investeren in het stimuleren van de ontwikkeling van generieke geneesmiddelen, en in het actief implementeren van onafhankelijke, evidence based richtlijnen en protocollen zoals die door de beroepsorganisaties zijn ontwikkeld.

Organisatie effectiever

- > **Cliëntgerichte wijkcentra introduceren.** Gemeentes hebben meer zicht op wat lokaal mogelijk en wenselijk is. Daarom wil D66 zoveel mogelijk zorgvoorzieningen lokaal organiseren. Om de individuele vraag van de patiënt zoveel mogelijk centraal te stellen pleit D66 voor de introductie van laagdrempelige, cliëntgerichte wijkcentra, die zowel medische als maatschappelijke zorg en ondersteuning bieden. Financiering vindt plaats door een verschuiving te laten plaatsvinden van de AWBZ naar de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO).
- > **Zorgvuldige invoering WMO.** In 2007 zal in alle gemeenten de Wet Maatschappelijke Ondersteuning worden ingevoerd. Deze wet beoogt welzijnsbeleid, het beleid rondom voorzieningen voor gehandicapten en ouderen, en de thuiszorg goed op elkaar af

te stemmen. Een zorgvuldige invoering en voldoende financiële middelen voor de gemeenten zijn daarvoor een voorwaarde: de wmo is géén bezuiniging. D66 wil dat organisaties van gehandicapten en ouderen in elke gemeente nauw betrokken zijn bij de te maken keuzes, en dat hulp en voorzieningen van hoge kwaliteit zijn. Bij de evaluatie van de wmo zal in het bijzonder worden gekeken naar structurele nadelige effecten, bijvoorbeeld voor vrouwelijke mantelzorgers. D66 is tegen verdere overheveling van AWBZ-aanspraken naar gemeenten op dit moment. Eerst moet blijken hoe de wmo in de praktijk uitpakt.

- > **Personeelstekorten aanpakken.** Er dreigen op verschillende specifieke gebieden personeelstekorten in de zorg. Oplossingen kunnen gevonden worden in het aantrekken van buitenlandse artsen en verpleegkundigen. Het moet voor hen eenvoudiger worden hun diploma in Nederland erkend te krijgen. Het moet voor Nederlandse studenten ook eenvoudiger worden in het buitenland een erkend diploma te behalen. Een andere oplossing voor het personeelstekort is taakherschikking: taken van artsen (bijvoorbeeld in de chronische zorg) kunnen worden overgenomen door gespecialiseerde verpleegkundigen, die weer taken kunnen delegeren aan bijvoorbeeld praktijkondersteuners. Bevoegdheden moeten hiertoe duidelijk worden omschreven in de Wet BIG en de Geneesmiddelenwet.
- > **Bureaucratie terugdringen.** De bureaucratie in semi-medische instellingen zoals thuiszorginstanties en indicatieorganen wil D66 terugdringen, zodat bij een hulpvraag sneller gehandeld kan worden zonder tijdrovende besluitvorming.
- > **Indicatieorganen toetsen achteraf.** De bureaucratie kan ook worden teruggedrongen door de indicatie tot zorg veel vaker door professionals zelf te laten stellen (met een check achteraf). De centrale indicatieorganen krijgen daarmee een andere rol: zij stellen niet langer zelf de indicatie, maar toetsen achteraf de door de professional gestelde indicatie.
- > **Managementlagen beperken.** Het aantal managementlagen in zorginstellingen kan beperkt worden door zorgprofessionals een flink deel van de managementtaken zelf te laten doen. De combinatie met hun zorgtaak vergroot de werkvreugde en de effectiviteit.
- > **Technologische innovaties breder toepassen.** Innovaties als tele-medicine dienen breder toegepast te worden en al tijdens de opleiding van artsen en verpleegkundigen aan de orde te komen.
- > **Reclamerichtlijnen strikter handhaven.** Reclamerichtlijnen voor geneesmiddelen dienen veel strikter te worden gehandhaafd: zelfregulering is daarvoor ontoereikend.

Verdere voorstellen voor de zorg

- > **Embryo's kweken onder strikte voorwaarden.** D66 gaat ervan uit dat een menselijk embryo in de loop van de zwangerschap in toenemende mate beschermwaardig is. Dit betekent dat de waarde van het embryo niet absoluut is, maar kan worden afgewogen tegen andere belangen. Deze andere belangen zijn bijvoorbeeld gelegen in de grote me-

dische verwachtingen die er bestaan ten aanzien van stamceltechnologie. Daarom pleit D66 voor het beëindigen van het moratorium op het speciaal kweken van menselijke embryo's voor medisch wetenschappelijk onderzoek, uiteraard onder strikte voorwaarden.

- > **Internationale samenwerking infectieziektes.** Effectieve bestrijding van infectieziektes vereist internationale samenwerking. D66 vindt dat, voor onze eigen veiligheid en uit internationale solidariteit, Nederland in de komende kabinetsperiode een inspanning moet leveren om bij te dragen aan een effectieve bestrijding van ziekten zoals TBS, malaria en HIV/Aids, in Europees en internationaal verband.
- > **Orgaandonatie beschouwen als wederkerigheid.** Iedereen die een orgaan zou willen ontvangen, mag ook geacht worden een orgaan te willen doneren. Doneren is de norm. Daarom pleit D66 voor een systeem van orgaandonatie waarin iedereen die zich na herhaalde oproepen niet laat registreren in het Donorregister, als donor geregistreerd wordt. Belangrijke randvoorwaarde hierbij is wel dat wetenschappelijk moet worden aangetoond dat dit systeem werkelijk effectiever is dan het huidige systeem.
- > **Illegalen krijgen noodzakelijke zorg.** Illegaal in Nederland verblijvende mensen hebben recht op alle noodzakelijke medische zorg. Wat 'noodzakelijk' is moet door artsen worden bepaald, niet door het baliepersoneel. De overheid moet hulpverleners in staat stellen een dergelijk beleid te voeren.
- > **Verslaafden van straat.** In meer steden moet de mogelijkheid van methadon- en heroïneverstrekking onder medisch toezicht worden geboden. Hierdoor kan verslaafden uitzicht op stabiliteit en behandeling worden geboden en neemt de drugscriminaliteit af.
- > **Testen van drugs in het uitgaansleven.** Om gezondheidsrisico's van zogenaamde partydrugs te verminderen moet het eenvoudiger worden om drugs te laten testen op vervuiling. Daarnaast moet er meer actieve informatie worden verstrekt over het risico van partydrugs.
- > **Niet roken in horeca.** Niet-rokers mogen geen last ondervinden van rokers en alle werkenden hebben recht op een rookvrije werkplek. Daarom steunt D66 een rookverbod in de horeca. Wel dienen er mogelijkheden te blijven bestaan voor het roken in verblijfsinrichtingen (zoals instellingen voor chronisch psychiatrische patiënten).

Jeugdzorg: het kind centraal

Ontplooiing kan niet zonder bescherming. De omgeving, met de ouders voorop, staat centraal bij het beschermen van kinderen, maar bij problemen moet ook de overheid snel en adequaat kunnen handelen. Helaas is duidelijk dat het belang van het kind niet altijd voorop staat in de wijze waarop de jeugdzorg is ingericht en te werk gaat. De werkwijze van de jeugdzorg moet en kan veel beter. Het belang van het kind moet veel centraler komen te staan.

- > **Toegang tot ouders in probleemgezinnen regelen.** Veel kinderen met problemen komen uit gezinnen waarin de ouders onvoldoende (kunnen) functioneren. Op dit moment krijgen jeugdartsen van de GGD en medewerkers van jeugdzorg geen, of moeilijk toegang tot de ouders. Dit leidt tot vervolgschade, zowel bij dat kind als bij de kinderen die eventueel later worden geboren. Daarom moet toegang tot die ouders, ook voor andere aanvullende hulpverleners, nu adequaat geregeld worden.
- > **Bezoek consultatiebureaus naar 100%.** Ouders worden verplicht met hun kind het consultatiebureau te bezoeken. Alle kinderen die niet verschijnen op het consultatiebureau worden gemeld bij Bureau Jeugdzorg en actief opgespoord. Waar nodig gaat iemand op huisbezoek om te zorgen dat een afspraak op het consultatiebureau nagekomen wordt. Dat kan iemand zijn van het consultatiebureau of van Bureau Jeugdzorg.
- > **Verplichte ondersteuning voor ouders.** Te vaak constateert Bureau Jeugdzorg dat ouders opvoedingsondersteuning nodig hebben om de kinderen voldoende goed te kunnen helpen. Deze opvoedingsondersteuning wordt verplicht gesteld.
- > **Vermindering bureaucratie.** In de jeugdzorg gaat veel tijd verloren aan overleg tussen verschillende hulpverleningsinstanties. D66 wil een eind maken aan de bureaucratie en de verkokering. Daarom dient ten minste zeventig procent van de mensen in de jeugdzorg uit directe hulpverleners te bestaan. Ook wil D66 dat er binnen 24 uur een huisbezoek wordt afgelegd als er een serieuze melding van kindermishandeling binnenkomt.

Preventie

Met preventie kan veel gezondheidswinst worden behaald en kunnen de kosten van gezondheidszorg beperkt worden. Daarom wil D66 een structureel hoger budget bestemmen voor preventie en voor onderzoek naar de effectiviteit en doelmatigheid ervan. Er moeten effectieve preventieprogramma's worden ontwikkeld en uitgevoerd, gericht op hart- en vaatziekten, obesitas, verslaving, waaronder nicotinegebruik (roken) en overmatig alcoholgebruik. Preventie betekent ook: zorgen voor een gezonde leefomgeving, schone lucht, voldoende ruimte, veilige mogelijkheden voor lichaamsbeweging, voldoende mogelijkheden om te sporten en armoedebestrijding.

- > **Verkoopverbod onder de 16 jaar strenger handhaven.** Om roken en overmatig alcoholgebruik tegen te gaan moet het verkoopverbod aan jongeren onder de 16 jaar strenger gehandhaafd worden. Niet alleen verkopers van alcohol, maar ook ouders en kinderen moeten hiervoor wettelijk aansprakelijk worden. Er moet meer voorlichting komen over de gevolgen van roken, drugs en alcoholgebruik.
- > **Integrale aanpak psychische aandoeningen.** Depressies, angststoornissen en andere psychische aandoeningen zullen in de toekomst de meest voorkomende gezondheidsproblemen zijn. D66 pleit voor een integrale aanpak van dit complexe probleem. Dit betekent dat er naast een medicinale aanpak, ook aandacht moet zijn voor maatregelen

in de preventieve sfeer, vroegdiagnostiek (bijvoorbeeld in het onderwijs), gezonde schoolomgeving en goede arbeidsomstandigheden.

- > **Voorlichting seksualiteit.** Bij voorlichting over seksualiteit, anticonceptie en het voorkomen van SOA's dient speciale aandacht uit te gaan naar vrouwen van niet-Nederlandse afkomst.
- > **Laagdrempelige beschikbaarheid van voorbehoedsmiddelen** blijft een belangrijke voorwaarde voor het voorkomen van infectieziektes en ongewenste zwangerschappen.

Mensen en hun rechten

> **Identificatieplicht verdwijnt / Prestatiecontracten politie afgeschaft / Inburgeringscursus niet verplicht**

Nederland is een democratische rechtsstaat en moet dat ook blijven. Rechtszekerheid, rechtsgelijkheid en het voorkomen van willekeur zijn de pijlers van onze rechtsstaat. Een onafhankelijke, goed functionerende rechtspraak is essentieel voor het vertrouwen van burgers daarin.

Veiligheid en de grondrechtelijke vrijheden van burgers zijn basiswaarden die door de rechtsstaat zo goed mogelijk gewaarborgd worden. Dat betekent dat veiligheidsmaatregelen via democratisch vastgestelde regels tot stand moeten komen. Maatregelen tegen personen op grond van die regels moeten door de rechter getoetst kunnen worden. Het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens en de uitspraken van het Europese Hof zijn leidraad voor de omgang met vrijheden en eventuele beperkingen daarvan.

Nederland is een open samenleving en daardoor kwetsbaar. Voortdurend moet gezocht worden naar het juiste evenwicht tussen macht en recht. Tussen vrijheden van individuele burgers en bescherming van de samenleving als geheel. Op angst en onzekerheid gestoelde wetgeving en handhaving kan leiden tot een rechtsorde waarin de fundamentele vrijheden en rechten die we juist willen verdedigen onevenredig worden aangetast. Mensenrechten moeten niet ondergesneeuwd worden in de drang steeds meer mogelijkheden voor de aanpak van terrorisme en georganiseerde criminaliteit te creëren.

Veiligheid kan niet volledig gegarandeerd worden. We moeten ons bewust zijn van het feit dat niet alle maatschappelijke problemen die tot onveiligheid leiden opgelost kunnen worden door het uitvaardigen van een verbod of het verhogen van de strafmaat. Er kan wel veel gedaan worden om onveiligheid te bestrijden. In de eerste plaats door de overheid, die maatregelen moet nemen om inbreuk op veiligheid te voorkomen en krachtig en effectief moet optreden tegen criminaliteit.

Bestrijding van terrorisme en criminaliteit is echter niet alleen een zaak van politie, AIVD en defensie. De aanpak zal zich moeten verbreden naar het verminderen van de politieke, economische, sociale en culturele spanningen die aan terrorisme en criminaliteit ten grondslag liggen. Gebrek aan kansen, uitsluiting en discriminatie kunnen leiden tot verzet tegen de maatschappij en tot radicalisering.

Nederland heeft de afgelopen kabinetsperiode een integratiebeleid gevoerd dat gekenmerkt wordt door hardvochtigheid en willekeur. Nog nooit werd zo vaak een bewindspersoon voor individuele beslissingen door de rechter op de vingers getikt. Individuele beslissingen zijn verworpen tot spraakmakende zaken. Het heeft vele vluchtelingen en immigranten onnodig hard getroffen en groot persoonlijk leed teweeggebracht.

Daarnaast is het internationale aanzien van Nederland geschaad. Een streng beleid kan volgens D66 ook humanaan worden uitgevoerd. Maar als politieke munt wordt geslagen uit on gepaste flinkheid is ons land op de verkeerde weg.

Investeren in kwaliteit rechterlijke macht / Europese samenwerking / Aandacht voor aanpak jonge criminelen / Positie slachtoffer versterken / Humanaan vreemdelingenbeleid

Investeren in kwaliteit rechterlijke macht

- > **Rechters blijven bij.** Om onze kwalitatief hoogstaande rechtspraak te behouden zal blijvend geïnvesteerd moeten worden. De investeringen zullen gedaan moeten worden in verbetering van arbeidsvoorwaarden, bijscholing en opfriscursussen voor rechters. In het versnellen van de doorlooptijden van zaken en in het versterken van de communicatie met het publiek; mensen moeten kunnen begrijpen waarom een rechtelijke uitspraak zo is gedaan als hij is.
- > **Functioneren van rechters regelmatig in kaart.** Rechters zijn voor het leven benoemd. Wel zou binnen de rechterlijke macht regelmatig en strikter naar het functioneren van individuele rechters moeten worden gekeken met de mogelijkheid van ingrijpen. Ook hier gaat het om waardering voor - en beoordelen van - professionals. Er moet meer ruimte voor beloningsverbetering komen door promotie van goede rechters die geen managementtaken verrichten.
- > **Openbaar Ministerie blijft bij zijn leest.** De kwaliteit van het Openbaar Ministerie staat onder druk. Er moeten hoge eisen worden gesteld aan de kwaliteit van de organisatie. Het OM moeten zich concentreren op haar kerntaak - het opsporen en vervolgen van overtreders in het strafrecht - en niet streven naar uitbreiding van taken of bevoegdheden of het overgaan tot opsporingsmethoden die niet passen in een rechtsstaat.
- > **Politici zijn geen rechters.** Politici en vertegenwoordigers van het openbaar bestuur mengen zich niet in zaken zolang deze onder de rechter zijn.
- > **Geen minimumstraffen.** Opgelegde straffen moeten gerelateerd zijn aan daad, persoon en omstandigheden. Daarvoor geeft de wet maximumstraffen. D66 is tegenstander van de invoering van minimumstraffen. Daarmee zou de rechter de mogelijkheid ontnomen worden om in het individuele geval een passende straf op te leggen.

- > **Preventie in woonomgeving.** Het voorkomen van criminaliteit ligt vooral op het gebied van onderwijs en opvoeding en de hulpverlening aan probleemgezinnen en -jongeren. Ook in de woonomgeving zijn preventieve maatregelen nodig. Wijkveiligheidsplannen zijn daarvoor een goed lokaal middel. Er moet consequent meer toezicht komen in het openbaar vervoer. Verbetering van de kwaliteit van de openbare ruimte, waaronder trein-, bus- en metrostations, draagt ook bij aan preventie.

Politie efficiënter organiseren

- > **Lokaal verankerde versterking van nationale diensten.** De voorkeur van D66 voor lokale differentiatie, voor wijkgerichte aanpak, betekent niet dat er niet moet worden gewerkt aan vermindering van versnippering en de problemen bij het uitwisselen van informatie. Het vormen van een nationale politie schiet echter zijn doel voorbij.
- > **Meer uitvoering, minder beleid.** Het executieve werk is waar het om draait. Beleid is er al genoeg. Het wordt tijd dat meer politiemensen, ook als zij een hogere rang hebben, achter het bureau vandaan komen. Daarbij zal ook aandacht nodig zijn voor mogelijkheden tot beloningsdifferentiatie.
- > **Afschaffen prestatiecontracten.** D66 wil onmiddellijk af van prestatiecontracten. Planning en rekenschap afleggen zijn betere prestatie-instrumenten. Prestatiecontracten leiden tot agenten die ‘bonnenjagers’ worden om hun quotum te halen, die niet de juiste dingen gaan doen, of voor de verkeerde acties worden beloond.
- > **Afschaffing identificatieplicht.** D66 wil afschaffing van de identificatieplicht, die te weinig toevoegt aan de veiligheid om de inbreuk op de privacy te rechtvaardigen.
- > **Digitale criminaliteit.** Dit wordt een steeds groter probleem. Door het aantrekken van expertise en het investeren in apparatuur zullen opsporing en vervolging de benodigde inhaalslag kunnen maken.

Drugs

- > **Regulering teelt van softdrugs.** De coffeeshops waarin softdrugs mogen worden verkocht hebben hun waarde bewezen. Nu is de tijd gekomen om ook de teelt van softdrugs te reguleren. Dit kan door middel van een vergunningstelsel voor de teelt. Hierdoor kan een deel van de criminaliteit en gevaarlijke thuisteelt worden tegengegaan, en kunnen volksgezondheidsrisico's worden ingeperkt. Telers en handelaren die zich aan deze regels onttrekken dienen hard te worden aangepakt. D66 wenst uiteindelijk een echte legalisering van softdrugs, waartoe de internationale verdragen dienen te worden gewijzigd. Nederland moet zich hier in het buitenland hard voor maken.

- > **Geen coffeeshops bij scholen.** Coffeeshops mogen niet in de buurt van scholen worden geplaatst en geen drugs verkopen aan jongeren onder de 18. Vooral voor jongeren onder de 18 moet er meer voorlichting komen over de risico's van het gebruik. D66 vindt dat openheid over softdrugs een grotere bijdrage levert aan de volksgezondheid dan het onbespreekbaar laten.
- > **Heroverweging harddrugsbeleid.** D66 is van mening dat de internationale 'War on Drugs' zijn doel voorbij schiet. Bij het harddrugsbeleid moet het voorkomen van gezondheidsschade voorop staan. Voorlichting en het testen van harddrugs is thans moeilijk. Nederland moet internationaal het voortouw nemen om de War on Drugs ter discussie te stellen.

Aandacht voor aanpak jonge criminelen

- > **Pedagogische doelstelling blijft leidend beginsel in het jeugdstrafrecht.** De kwaliteit van de zorg in de Justitiële Jeugdinrichtingen moet gewaarborgd blijven. Er moeten meer jeugdinrichtingen komen en de inrichting moet toegerust zijn op haar resocialiserende taak. Dat betekent meer ruimte voor psychiatrische hulp, behandeling en begeleiding. Op basis van de eerste ervaringen met het vergroten van de groepen en het samen plaatsen van meerdere jongeren in een cel moet opnieuw bekeken worden of dit wel wenselijk is.
- > **Lik op stuk beter invullen.** Waar 'gestraft' moet worden, moet dat, zeker bij de jeugd, zo snel mogelijk gebeuren. Lange wachttijden maken dat de relatie tussen delict en straf verdwijnt. Het lik op stuk-beleid dat theoretisch wordt aangehangen moet nu eindelijk eens vorm krijgen. Snelrecht en alternatieve straffen, zoals voorwaardelijke invrijheidstelling en de straffen van Bureau Halt moeten daartoe vaker worden ingezet. In alle gevallen wordt vastgelegd – door middel van het elektronisch kinddossier – of sancties die zijn opgelegd of voorwaarden die aan de invrijheidstelling zijn gesteld, ook volledig zijn uitgevoerd en opgevolgd.
- > **Gedragsgestoorde jongeren niet naar een jeugdgevangenis.** Er moet zo snel mogelijk alternatieve opvang komen in zorginstellingen, voor alle niet-criminele jongeren met gedragsstoornissen die nu onterecht in de crisisopvang van de Justitiële Jeugdinrichtingen zijn geplaatst. Tot dat er voor alle civielrechtelijk geplaatste jongeren elders alternatieve opvang is gerealiseerd, worden zij in elk geval niet meer samen met strafrechtelijk geplaatste jongeren in één groep geplaatst. Het experiment waarin jonge kinderen van acht tot twaalf jaar uit het justitiële circuit zijn gehaald en besloten binnen een zorginstelling worden opgevangen, wordt zo snel mogelijk over het hele land ingevoerd.
- > **Genitale verminking, eerwraak en gedwongen huwelijk.** Steeds vaker wordt de Nederlandse maatschappij geconfronteerd met genitale verminking, eerwraak en gedwongen huwelijk. D66 spreekt zich onomwonden uit tegen deze niet acceptabele schendingen van mensenrechten. Om dit tegen te gaan zet D66 in op deskundighedsbevordering als informatievoorziening. Tevens toont D66 zich voorstander van het harder aanpakken van de daders.

Strafinrichting aanpassen aan gestraften

Voor kortdurende detentie voldoen sobere strafinrichtingen die lokaal beheerd kunnen worden, voor langgestraften zijn inrichtingen nodig met meer voorzieningen en mogelijkheden tot resocialisatie. TBS-ers die onbehandelbaar zijn en een gevaar vormen voor hun omgeving moet een afgeschermd woonomgeving geboden worden. Straffen voor recidiverende minderjarigen en jong-volwassenen zullen meer in de sfeer van trainingen in speciale internaten gezocht moeten worden.

Positie van slachtoffer verder versterken

- > **Straffen die slachtoffer beschermen.** D66 heeft bereikt dat het slachtoffer spreekrecht heeft tijdens het strafproces; de positie van het slachtoffer moet nog verder versterkt worden. Zo moet het arsenaal aan straffen worden uitgebreid om aan gerechtvaardigde behoeften van slachtoffers te voldoen. Naast het straatverbod moet ook een verhuisingebod voor zedendelinquenten mogelijk zijn.
- > **Meer service bij aangifte.** Bij het doen van aangifte moet de burger meer aandacht en service krijgen. Elektronische aangifte voor eenvoudige misdrijven moet tot de standaard mogelijkheden behoren.
- > **Geen eigenrichting.** Eigenrichting moet tegengegaan worden. Natuurlijk mogen mensen die bedreigd of aangevallen worden zichzelf verdedigen, maar de grens van wat geoorloofd is, zal altijd door de rechter bepaald moeten worden.

Integratie beschouwen als natuurlijk sociaal proces

Nederland heeft de afgelopen kabinetsperiode een integratiebeleid gevoerd dat gekenmerkt wordt door hardvochtigheid en willekeur. Het heeft vele vluchtelingen en immigranten onnodig hard getroffen en groot persoonlijk leed teweeg gebracht. Daarnaast is het internationale aanzien van Nederland geschaad. In het integratiedebat wordt gehamerd op de Nederlandse gebruiken en tradities, zonder beseft dat deze al eeuwenlang beïnvloed worden door ontmoetingen met andere culturen. Het krampachtig vasthouden aan zogenaamde ‘gezamenlijke’ Nederlandse gebruiken heeft impliciet tot gevolg dat grote groepen van de Nederlandse bevolking worden uitgesloten. D66 wil af van het ‘onder dwang’ integreren en inburgeren. Een open samenleving in een globaliserende wereld biedt ruimte voor verschil. D66 verwacht wel van immigranten met een reguliere verblijfsvergunning dat zij met het oog op participatie in de samenleving zich de Nederlandse taal eigen maken. De overheid dient dit te faciliteren.

- > **Onderbrengen van vluchtelingenbeleid bij Binnenlandse Zaken en van arbeidsmigratie bij Economische Zaken.**

- > **Automatisch Nederlandschap voor in Nederland geboren kinderen** wier ouders vijf jaar of langer legaal in Nederland wonen; dubbele paspoorten zijn mogelijk.
- > **Emancipatie van nieuwe Nederlanders.** D66 vindt dat in beginsel geen afzonderlijk integratiebeleid dient te worden gevoerd voor nieuwe Nederlanders, maar dat op alle terreinen van overheidsbeleid voldoende aandacht dient uit te gaan naar specifieke posities en behoeften. Een uitzondering vormt het speciaal op nieuwkomers gerichte inburgeringsbeleid, dat volgens D66 van zijn 'dwang en drang' karakter moet worden ontdaan. De specifieke aandacht voor nieuwe Nederlanders geldt zowel op sociaal-cultureel als op sociaal-economisch terrein. Het beleid moet rekening houden met grote onderlinge verschillen tussen en binnen de diverse etnische groepen, met name ook tussen de eerste en de tweede generatie. Integratie van nieuwe Nederlanders is een tweezijdig proces, dat alleen succesvol kan verlopen als ook de autochtone bevolking betrokken is.
- > **Geen kinderen in gevangenis.** Minderjarige asielzoekers en kinderen van vluchtelingen die op uitzetting wachten horen niet in een gevangenis te zitten. Ook moeten zij altijd onderwijs kunnen volgen.
- > **Leges verblijfsvergunning.** De leges van verblijfsvergunningen dienen op korte termijn verlaagd te worden naar een bedrag dat in verhouding staat tot de aanvraag van een paspoort.
- > **Generaal Pardon.** D66 spreekt zich uit voor een specifieke pardonregeling voor degenen die onder de oude vreemdelingenwet asiel hebben aangevraagd. Voor degenen die voor 1 april 2001 in Nederland asiel hebben aangevraagd, ongeacht hun huidige juridische status, voor zover zij geen ernstige delicten hebben gepleegd zal een verblijfsvergunning moeten worden verstrekt.
- > **Europees asielbeleid ontwikkelen.** Nederland moet een actieve rol gaan spelen bij het ontwikkelen van een ruimhartig Europees vluchtelingen- en asielbeleid. Nadruk moet daarbij liggen op preventie; bestrijden van extreme armoede, bemiddelen in conflict-situaties, hulp bieden bij rampen, het beschermen van mensenrechten, waardoor de noodzaak tot migratie en vluchten zal afnemen.
- > **Arbeidsmigratie binnen EU stimuleren.** D66 wil de arbeidsmigratie binnen de Europese Unie stimuleren. De Europese arbeidsmarkt biedt mogelijkheden die nog onvoldoende belicht zijn. Krapte op de arbeidsmarkt in de ene lidstaat kan ondervangen worden door ruimte binnen een andere lidstaat. De Europese Commissie heeft al stappen in deze richting gezet, onder andere door het oprichten van een Europese vacaturebank. Deze initiatieven moeten meer bekendheid krijgen en verder ontwikkeld worden. Een gewenst zijffect is meer bekendheid van en begrip voor andere culturen binnen de Unie.
- > **Invoeren Greencard.** D66 wil dat de Europese Unie een Greencard verstrekt aan mensen uit derde landen die – voor korte of langere tijd – in de Unie willen werken.

Internationale rechtsorde

Het Nederlands buitenlands beleid stoeit op de positie die Nederland in de wereld in neemt: een middelgrote lidstaat van de Europese Unie, gastland van het internationaal recht, niet direct partij in een conflict en met uitgebreide ervaring met militaire (vredes) missies, nood- en ontwikkelingshulp.

- > **Europese minister van Buitenlandse zaken.** Nederland moet streven naar een Europees buitenlands beleid onder leiding van een Europese Minister van Buitenlandse zaken. Binnen Europa dient Nederland vrijheden als homohuwelijk, progressief drugsbeleid en zorgvuldige abortuswetgeving te verdedigen. Bij nieuwe lidstaten dringt Nederland aan op de bescherming van mensenrechten en de positie van minderheden, zodat bijvoorbeeld de Roma-gemeenschap in Oost Europa kan delen in onderwijs en gezondheidszorg.
- > **Nederland voortrekkersrol.** Nederland moet een voortrekkersrol spelen in de bescherming van de mensenrechten waar ook ter wereld, Nederland spreekt landen aan wanneer mensenrechten geschonden worden en zoekt op een productieve manier naar oplossingen. Zo moet er meer aandacht komen voor de schending van mensenrechten van vrouwen in Congo, de onderdrukking van oppositie in Tibet, Burma of Cuba en moet Nederland zich hard maken voor de bescherming van religieuze en etnische minderheden. Nederland moet in bilaterale betrekkingen met Rusland niet aarzelen de oorlog in Tsjetsjenië en het toenemende racisme in Rusland op de agenda te zetten. Ook in handelsmissies naar China moet Nederland de autoriteiten aanspreken op dissidenten in de gevangenis.
- > **Democratisering staat centraal.** Naast mensenrechten staat democratisering centraal in het Nederlands buitenlands beleid. Nederland moet bijdragen aan democratiseringsprogramma's zoals het opleiden van journalisten, rechters en advocaten. Nederland moet zich inzetten tegen corruptie en willekeur door bijvoorbeeld in ontwikkelingslanden en nieuwe democratieën politiecorpsen op te leiden.
- > **Dialoog en onderhandeling.** Nederland moet in het Midden-Oosten zich niet eenzijdig uitspreken voor één van de partijen maar dialoog en onderhandeling stimuleren. Hierbij moet Nederland meer ambitie tonen bij de oplossing van het conflict tussen Israël en de Palestijnen. Nederland moet illegale wapenhandel in het Midden Oosten aan de kaak stellen en lokale organisaties ondersteunen in hun strijd voor meer vrouwenemancipatie en democratie.
- > **Afrika hoger op de agenda.** In Afrika moet Nederland de nationale en internationale tribunalen steunen die duurzame democratie mogelijk maken. Nederland moet verkiezingen faciliteren en militaire middelen of mankracht beschikbaar maken om de oorlog in Soedan te stoppen.
- > **Nederlandse burgers beter beschermd.** De Nederlandse burgers in het buitenland moeten beter beschermd worden en geassisteerd worden door de Nederlandse overheid

dan tot nu toe is gebeurd. Goede diplomatieke betrekkingen met dictaturen zoals Syrië of Saoedi Arabië mogen niet prevaleren boven het belang van kinderen met de Nederlandse nationaliteit die door vaders zijn ontvoerd en niet naar hun moeder in Nederland terug mogen. Gevangenen in slechte en corrupte buitenlandse gevangenissen moet in Nederland hun straf kunnen uitzitten.

- > **Strengere voorwaarden aan vredesmissies.** Nederland moet bij het besluiten tot militaire (vredes-)missies streng de voorwaarden toepassen die door de Commissie-Bakker zijn opgesteld, zoals het afzien van Nederlandse militaire deelname aan een kansloze missie of een missie die niet dienstbaar is aan de plaatselijke bevolking. Ook de personele en materiële vereisten van vredesmissies in onherbergzame oorden moeten goed verdisconteerd en voorbereid worden.
- > **Zorg voor veteranen.** Militaire missies in het buitenland kunnen zowel lichamelijke als psychische schade toebrengen aan het betreffende militaire personeel. Dit verplicht de Nederlandse overheid tot het, zo nodig langdurig, verlenen van ruimhartige en gemakkelijk toegankelijke fysieke, geestelijke en materiële nazorg. Dit betekent dat de Nederlandse overheid haar verantwoordelijkheid neemt ten aanzien van deze zorg, ook lang nadat de militair reeds de dienst heeft verlaten.
- > **VS moet Internationaal Strafhof erkennen.** Samen de wereldwijde rechtsorde bevorderen betekent ook dat partners kritisch zijn naar elkaar; het is daarom onaanvaardbaar dat de VS het Internationale Strafhof niet erkent. D66 blijft benadrukken dat Nederland zich hiervoor bij de VS en zijn andere partners moet inzetten. De democratie kan alleen bestaan wanneer ook de overheid zelf de wet in acht neemt. Waar het gaat om universele mensenrechten en het internationale humanitaire recht geldt dit des te sterker.
- > **Non-proliferatieverdrag blijft staan.** D66 vindt het zeer schadelijk dat de VS als ondertekenaar van het non-proliferatie verdrag nu spreekt over de tactische inzet van kernwapens en verdragen afsluit die alsnog kunnen leiden tot een bredere verspreiding van kernwapens. Dit is een ernstige ontwikkeling waartegen Nederland zich met haar partners moet verzetten door de VS hierop constant op aan te spreken.
- > **Versterken fragiele democratieën.** D66 is van mening dat het vergroten van de veiligheid in de wereld een belangrijke impuls kan krijgen door het vergroten en versterken van de democratie in landen waar dit nog een fragiel en beginnend proces is. Terroristen hebben een plek nodig om zich voor te bereiden op grootscheepse aanslagen. Ideaal hiervoor zijn staten waar wetteloosheid en corruptie heersen; de 'falende staten'. D66 is voor het aangaan van contacten met falende staten en fragiele democratieën. Door met kansrijke in gesprek te gaan, kennis en kunde te bieden en ondersteuning te bieden.
- > **Liberalisering met mate.** Ontwikkelingslanden moeten grotere inspraak krijgen in multilaterale organisaties als IMF, Wereldbank en WTO. Deze organisaties moeten bovendien democratischer van aard worden. Export- en importheffingen moeten geleidelijk opgeheven worden, waarbij geïndustrialiseerde landen een sneller traject volgen en ontwikkelingslanden langer de tijd krijgen om hun economieën op een niveau

te brengen waarmee ze in een open markt kunnen concurreren. Instant liberalisering is voor deze landen geen zegen.

- > **Hervorming VN.** De Verenigde Naties moeten worden hervormd, vooral de macht van de Veiligheidsraad moet minder worden bepaald door de Koude Oorlogsmachten.
- > **EU vervult veiligheidstaken zonder hulp van buitenaf.** De EU moet zonder hulp van buitenaf alle veiligheidstaken in Europa op zich kunnen nemen, inclusief stabilisatie- en wederopbouwoperaties waar nodig. Hiertoe moet de EU haar militaire en civiele vermogens op gecoördineerde wijze versterken. De aanstaande civiele EU-missie naar Kosovo, waar de EU eind 2006 / begin 2007 de verantwoordelijkheid voor het civiele bestuur van de VN zal overnemen, is volgens D66 een belangrijke toetssteen voor het vermogen van de EU om zulke taken op zich te nemen en moet daarom ook door Nederland zeer kritisch worden gevolgd.
- > **Mensenrechtenexperts in crisisbeheersingsoperaties.** D66 wil dat de EU mensenrechtenexperts opneemt in alle crisisbeheersingsoperaties, en dat Nederland zelf zulke experts beschikbaar stelt.
- > **Europees wetboek van strafrecht.** Als gevolg van harmonisatie van strafrecht zou er een Europees wetboek van strafrecht moeten komen voor grensoverschrijdende criminaliteit, die ook op Europees niveau wordt aangepakt. Er zijn al veel losse afspraken die gebundeld kunnen worden; hiaten moeten worden opgevuld. Een EU-variant van het Amerikaanse systeem verdient het om bestudeerd te worden.

Terrorismebestrijding

De bestrijding van terrorisme vraagt een krachtig en effectief overheidsoptreden. We voeren echter geen 'oorlog' tegen terrorisme en de suggestie dat dit wel zo is zet de deur gevaarlijk op een kier naar 'alles is geoorloofd in deze strijd'. D66 is geen voorstander van een superministerie van veiligheid.

- > **Naleven beloftes.** Met onze democratische partners in de wereld wil D66 werken aan het vergroten van de stabiliteit en veiligheid. Geloofwaardigheid is hierbij cruciaal. Als een van de partners niet naleeft wat nagestreefd wordt, verzwakt dat de positie van het hele samenwerkingsverband.
- > **Afschaffen veto's.** D66 wil dat de strijd tegen grensoverschrijdende misdaad en terrorisme efficiënt en democratisch gevoerd kan worden. De Europese Commissie stelt voor om de veto's af te schaffen, en het Europees Parlement medebeslissingsbevoegdheid te geven. Dit kan op basis van artikel 42 van het huidige EU Verdrag. De lidstaten moeten hiertoe besluiten. D66 vindt dat Nederland een grote inspanning moet plegen om dit voorstel aangenomen te krijgen.

- > **Investeren in uitvoering.** De wetgeving ten behoeve van de aanpak van terrorisme is in Nederland inmiddels voldoende uitgebreid; investering in een goede uitvoering daarvan is nu aan de orde. De AIVD moet haar werk kunnen doen en waar mogelijk moeten personen die zich schuldig maken aan (het beramen van) terroristische daden strafrechtelijk worden aangepakt. Rechterlijke controle op de verkrijging van bewijs is daarbij een vereiste. Waar het strafrecht niet aan de orde is, moeten andere maatregelen worden ingezet om terroristische acties te voorkomen. Europese samenwerking is daarbij essentieel.
- > **Marteling en illegale gevangenschappen misdadig.** Ook in de strijd tegen terrorisme moeten de rechten van de mens worden eerbiedigd. Het is dan ook onacceptabel dat informatie verkregen uit marteling worden gebruikt door de inlichtingendiensten. Marteling is in iedere strijd misdadig. Guantánamo Bay is een illegale gevangenis en Europa moet bij de VS blijven aandringen op een legale oplossing.
- > **Privacy beschermen.** In de internationale strijd tegen het terrorisme moet Nederland verschillende maatregelen kritisch tegemoet treden en altijd evalueren op effectiviteit. Om die reden moet Nederland ook niet kritiekloos meewerken aan het verstrekken van passagiersgegevens aan Amerika. Ook hier is proportionaliteit (niet meer gegevens dan nodig), een open en democratische besluitvorming, en een goede rechtsbescherming tegen fouten en misbruik door de overheid essentieel. De privacy van Nederlandse burgers mag niet in het geding komen en Nederland mag onder geen enkele voorwaarden meewerken aan marteling, illegale opsluiting of uitlevering van gevangenen. Om die reden mag Nederland ook niet medewerken aan geheime “CIA-vluchten”, noch deze faciliteren.
- > **Militaire en civiele vermogens opbouwen.** Voor een evenwichtiger partnerschap met de oude en nieuwe grootmachten in de wereld zal de EU haar militaire en civiele vermogens verder op moeten bouwen en haar samenhang moeten verbeteren. Tezamen moeten de EU en de VS een wereldwijde rechtsorde bevorderen gebaseerd op universele mensenrechten, ‘human security’, de VN-mensenrechtenverdragen en –convenanten en het internationale humanitaire recht.
- > **Politie en inlichtingendiensten werken samen.** Bij terrorismebestrijding en bestrijding van internationale misdrijven moeten politie en inlichtingendiensten beter samenwerken met collega-diensten uit andere landen en met Europol en Interpol.

Emancipatie opnieuw op de agenda

De emancipatie van vrouwen in Nederland is nog lang niet ‘af’. Maatschappelijke aandacht voor de vrouw blijft nodig, in het bijzonder voor de positie van oudere en migrantenvrouwen. Vrouwen in Nederland zijn structureel armer dan mannen: het salaris van vrouwen is bijna de helft van dat van mannen. D66 streeft naar economische zelfstandigheid voor zoveel mogelijk vrouwen, en wil barrières die dat verhinderen weghalen.

Het dient aantrekkelijker te worden voor vrouwen om meer uren te gaan werken. Een werkweek van 12 uur zal zelden toereikend zijn om aan het criterium voor economische zelfstandigheid, het minimuminkomen, te voldoen.

- > **Reguliere schooltijden uitbreiden.** Door een uitbreiding van de schooluren komt de tussentijdse opvang te vervallen en wordt de voor- en naschoolse opvang gereduceerd. De extra schooltijd kan bijvoorbeeld met sport- of culturele activiteiten worden opgevuld.
- > **Afschaffen thuiszitbonus.** Het afschaffen van de overdraagbare heffingskorting (met overgangsregeling voor degenen die voor 1972 zijn geboren).
- > **Zwangerschapsverlof ook voor zelfstandigen.** De zwangerschapsuitkering voor zelfstandig ondernemende vrouwen moet weer ingevoerd worden, zodat vrouwen niet afgeremd worden in het starten van een onderneming, noch in het krijgen van kinderen.
- > **Meer vrouwen in (inter)nationale toposities.** Het nieuwe kabinet moet zich de komende vier jaar actief gaan inzetten bij het opsporen van vrouwelijk talent voor senior functies bijvoorbeeld bij internationale organisaties.
- > **Ouders blijven hun kinderen zien.** Elk jaar weer verliezen duizenden kinderen bij een scheiding het contact met één van hun ouders. Vaak de vader. Veel wetgeving staat een goed werkend co-ouderschap in de weg. Uitgangspunt moet zijn de eigen verantwoordelijkheid en gelijkwaardigheid van beide ouders bij het uitoefenen van het ouderlijk gezag én de zorg. Ook ná een scheiding.
- > **Millenniumdoelen.** Bij het halen van de millenniumdoelen spelen vrouwen een cruciale rol. Tegelijkertijd lopen de doelen die gericht zijn op verbetering van de gezondheid en de maatschappelijke positie van de vrouw het meest achter op schema. D66 wil dat Nederland prioriteit blijft geven aan de verbetering van de positie van meisjes en vrouwen in ontwikkelingslanden.

Homo-emancipatie

Het klimaat in Nederland voor homoseksuele mannen en vrouwen is nog altijd relatief tolerant en de openstelling van het burgerlijk huwelijk voor paren van gelijk geslacht heeft gezorgd voor een grote mate van juridische gelijkstelling. Toch lijkt de emancipatie van lesbiennes, homoseksuelen, biseksuelen en transgenders (LGBT's) de laatste jaren te haperen. Om afnemende homotolerantie te keren zijn specifieke maatregelen nodig.

- > **Investeren in aanpak problemen.** De politie moet antihomoseksueel geweld registreren, docenten moeten specifiek homovijandigheid zondermeer veroordelen. Voorts moet er opvang komen voor allochtone homoseksuelen die tussen wal en schip raken. Alle scholen, ongeacht of zij bijzonder of openbaar onderwijs geven, dienen een homovriendelijk klimaat te creëren. Seksuele voorkeur of geslachtswijziging mag

geen reden zijn om een leraar niet aan te nemen of te ontslaan. Hiervoor is een serieuze investering nodig, maar ook om agenten te trainen in de aanpak van homofob geweld en multiculturele problemen. Net als bij de bestrijding van discriminatie op grond van huidskleur of geslacht.

- > **De juridische gelijkstelling van homoseksuelen spoedig voltooien.** Homoseksuele ouderparen moeten de juridische band met hun kind op dezelfde eenvoudige wijze kunnen vastleggen als heteroparen, interlandelijke adoptie door homoseksuele paren wordt op korte termijn mogelijk en er worden geen nieuwe trouwambtenaren aangenomen die weigeren een homopaar te trouwen.
- > **Inzetten voor internationale bescherming.** Nederland veroordeelt de schending van homorechten in het buitenland en steunt buitenlandse homo-organisaties. Homoseksuele asielzoekers die in eigen land vervolgd worden vinden in Nederland een veilige haven.
- > **Erkenning getrouwde en geregistreerde homoparen binnen de EU.** Nog steeds ondervinden in Nederland getrouwde en geregistreerde homoparen problemen op het moment dat ze binnen de Europese Unie van baan veranderen of verhuizen. Nederland moet zich daarom hard maken om een in Nederland gesloten huwelijk of geregistreerd partnerschap van homoparen in heel de Europese Unie dezelfde erkenning krijgt als die van heteroparen.

Mensen en hun kunst

> Musea gratis voor jongeren / Eén procent rijksbegroting naar cultuur / Kunstenaars in de klas

Kunst en cultuur vormen het DNA van de samenleving die D66 voor ogen staat. Cultuur is een waardevol doel op zich en niet slechts een instrument voor het bereiken van andere beleidsdoelstellingen. D66 wil dan ook structureel één procent van de rijksbegroting besteden aan kunst en cultuur. Deze middelen worden ingezet in een kwalitatief hoogstaand en divers cultureel aanbod voor het hele land.

Cultuur heeft ook een belangrijke economische waarde. Een breed cultureel aanbod garandeert een aantrekkelijk vestigingsklimaat. D66 wil dan ook extra investeren in dwarsverbanden tussen cultuur en economie. Hiermee dringt Nederland door tot de internationale voorhoede van de creatieve industrie.

Bij de publieke omroep haken vooral jonge kijkers en luisteraars massaal af. Dat is een gemiste kans voor jongeren; de programma's zijn educatief en informatief en dat is voor deze doelgroep van belang. De omroep zal moeten worden klaargestoomd voor het huidige digitale tijdperk, waarin jongeren meer tijd op internet dan voor de televisie doorbrengen. Internet wordt dan ook een speerpunt van de publieke omroep.

Ruimte voor cultureel offensief / Jongeren meer aandacht / Publieke omroep versterken

Ruimte voor cultureel offensief

- > **Ruimte voor 'grand projets'.** Er moet een royaal fonds zijn voor bijzondere culturele projecten; 'grand projets', dat ingezet kan worden voor architectuur met internationale grandeur, aankoop van een uniek schilderij, organisatie van een festival of museale innovaties.
- > **Koppelsubsidies.** Voor een breed cultureel offensief is participatie van particulieren, bedrijven en fondsen onontbeerlijk. Het is tijd voor een nieuwe gouden eeuw van het cultuurmecenaat. De overheid stimuleert het schenken aan cultuur met koppelsubsidies (matching grants) en belastingmaatregelen.
- > **Internationale samenwerking.** Nederland heeft baat bij sterke culturele banden met het buitenland. Het budget voor internationale culturele samenwerking moet daarom verhoogd worden.

- > **Huis der Culturen.** De verrijking van ons land door andere culturen wordt zichtbaar in het Huis der Culturen, waar nieuwe- en oorspronkelijk Nederlandse kunstenaars een podium krijgen. D66 pleit ervoor het Huis ruimte te geven om te groeien.
- > **Monumenten behouden.** Er moet worden geïnvesteerd in de vele monumenten die ons land rijk is om ze voor verval te behoeden en restauratie-achterstanden in te halen.
- > **Overheid stelt financiële kaders en bemoeit zich niet met de inhoud.** Kunstenaars en culturele instellingen worden zo min mogelijk lastiggevalen met bureaucratie en politieke bemoeienis. De overbelaste cultuurnotacyclus, het verdeelsysteem voor rijkssubsidies, wordt herzien volgens het principe dat de overheid op afstand staat. D66 pleit voor eenvoudige, transparante subsidieprocedures met een heldere rol voor cultuurfondsen en deskundigen uit de sector.

Jongeren meer aandacht

- > **Kunstenaars in de klas.** D66 wil dat er vanaf de basisschool meer ruimte komt voor cultuureducatie en kunstenaars voor de klas, en meer ruimte voor vrije expressie.
- > **Cultureel aanbod in naschoolse opvang.** Scholen en kunstinstellingen moeten een ruimer budget krijgen om voor de naschoolse opvang samen een breed cultureel aanbod te ontwikkelen.
- > **Musea gratis tot 18 jaar.** Ondersteuning binnen en buiten het reguliere onderwijs is en blijft van belang. Daarom pleit D66 ook voor het gratis toegankelijk maken van musea voor jongeren tot 18 jaar en het faciliteren van 'jongerencultuur' zoals popmuziek en dj's.

Publieke omroep versterken

D66 is voor een sterke, volwaardige publieke omroep, waarin niet marktaandeelen of kijkcijfers, maar kwaliteit, onderscheidende programmering, oorspronkelijkheid en onafhankelijkheid centraal staan. Nieuws en informatie, kunst, cultuur en educatie vormen de centrale opdracht voor de publieke omroep, omdat juist die programma's onafhankelijk van commerciële of andere belangen moeten kunnen worden gemaakt.

Ook in het digitale tijdperk is een grote rol voor de publieke omroep weggelegd, maar modernisering is noodzakelijk. Er is centrale regie nodig, maar geen eenheidsworst: de diversiteit in onze samenleving moet ook in de programmering van de publieke omroep tot uitdrukking komen, op radio, televisie en op internet.

D66 wil de kwaliteit en onafhankelijkheid van de publieke omroep waarborgen.

- > **Reclame op publieke zenders blijft bestaan.** D66 vindt het kapitaalvernietiging om de publiek omroep reclamevrij te maken. D66 is dan ook geen voorstander van een reclamevrije publieke omroep. Of 'Hilversum' één, twee of drie algemene netten maakt is een achterhaalde vraag - inmiddels is de publieke omroep gestart met zeventien digitale themakanalen, en dat is nog maar het begin van een ontwikkeling. Hoofddoel is dat de programma's die door de publieke omroep worden gemaakt hun weg zo goed mogelijk naar de kijkers vinden, waar die kijkers ook maar te bereiken zijn.
- > **Omroepgeldten zijn voor programma's en programmamakers.** Ook voor de omroep geldt dat het salaris van omroepmanagers wordt gemaximeerd volgens publieke normen. Er komt verder een royaal gegarandeerd budget voor opera- en concertregistraties, kunstprogramma's, documentaires en andere culturele producties.
- > **Ook andere media staan onder druk.** D66 wil een snelle verruiming van de zogenaamde cross-ownershipregeling, waardoor mediabedrijven (kranten, uitgevers) meer armslag krijgen. Wel moet de pluriformiteit in de uitgevers- en krantenwereld gewaarborgd blijven.
- > **Lokale omroepen stimuleren.** Lokale omroepen zijn van belang voor de lokale samenleving en voor een levendige lokale democratie. Gemeenten mogen de rijksbijdrage voor lokale omroep, die verhoogd wordt, niet naar believen aan andere doelen besteden, want ook lokaal moet de onafhankelijkheid van de omroep voorop staan.

De tekst van het verkiezingsprogramma van D66
Het gaat om mensen is tot stand gekomen onder
verantwoordelijkheid van de programmacommissie
bestaande uit:

Joris Backer *voorzitter*

Michiel Herter

Wim Kokx

André Meiresonne

Jan Paternotte

Marijke Rem

Maarten Schurink

met medewerking van:

Gert van Dijk *Kenniscentrum D66, secretaris*

Frank van Mil *Kenniscentrum D66, secretaris*

Maurice Eykman *eindredacteur*

grafisch ontwerp > Wilmar Grossouw

concept > Wilmar Grossouw / Lauwen Projects

druk > Drukkerij Uleman - De Residentie